

1960 SONRASI ÇAĞDAŞ SANATTA SUYUN KULLANIMI

MİNE ANDIRIN

Ege Üniversitesi, Su Ürünleri Fakültesi, Su Ürünleri Mühendisliği, 2010
IŞık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Kuramı ve EleŐtirisini Tezli Yüksek
Lisans Programı, 2019

Bu tez, IŞık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne
Yüksek Lisans (MA) derecesi için sunulmuŐtur.

IŞIK ÜNİVERSİTESİ

2019

IŞIK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT KURAMI VE ELEŞTİRİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

1960 SONRASI ÇAĞDAŞ SANATTA SUYUN KULLANIMI

MİNE ANDIRIN

ONAYLAYANLAR:

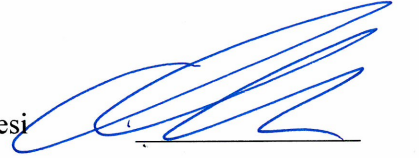
Dr. Öğretim Üyesi Didem KARA SARIOĞLU
(Tez Danışmanı)

Işık Üniversitesi

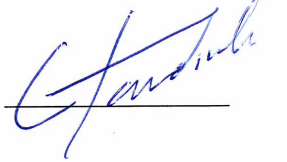
Prof. Dr. Evangelia ŞARLAK

Işık Üniversitesi

Prof. Dr. Emre TANDIRLI

Beykent Üniversitesi

Onay Tarihi: 22/08/2019

1960 SONRASI ÇAĞDAŞ SANATTA SUYUN KULLANIMI

Özet

Tarih boyunca insanoğlu, canlılığının devamı için, varlığına muhtaçlığı sebebiyle suya yakın olmuştur. İlk yerleşim yerlerini su kenarlarına kurmuŐ, hastalıklarına Şifayı suda aramış, kimi zaman da suyun gücünden korkarak suyu kutsallaŐtırmıŐtır. İnsanlık tarihinde büyük öneme sahip olan su, sanatçıları da etkilemiŐtir. Su kavramı, manzara resimleri ve mitolojik betimlemelerle, sanat tarihinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Bu tez çalışması, suyu salt bir malzeme veya tamamlayıcı unsur olarak görmeyip, kavramsal olarak ele alan çağdaş sanatçılarının 1960 sonrası eserlerinde onu nasıl bir ifade aracına dönüŐtürdüklerini incelemektedir. Konu ele alınırken tarih boyunca insanoğlunun suya olan yaklaşımı araştırılmıŐtır. Suyun fiziksel ve kimyasal özellikleri, felsefe, mitoloji ve dinler tarihindeki yeri ve yaşamsal süreçteki önemi araştırılmıŐ, devamında suyun çağdaş sanatçılarının 1960 sonrası eserlerinde sanatçılar tarafından nasıl işlendiği analiz edilmiştir.

Çalışma boyunca görülmüştür ki, 1960 sonrası sanat üretiminde suyun farklı halleri olmasından yararlanarak değişim ve dönüşümü ortaya koyan süreçlerin sergilendiği, gaz halinde mekana yayılmasının izleyeni deneyimleyene dönüŐtürdüđü saptanmıŐ ve sanatçılarının çalışmalarında suyu kullanma sebeplerinin farklı halleri olmasından, hayati öneminden kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Su, Çağdaş Sanat, Süreç, Dönüşüm, Çevre

THE USE OF WATER IN CONTEMPORARY ART AFTER 1960

Abstract

Throughout history, human beings have been close to water due to their need for existence and survival of their vitality. They established the first settlements by the water and searched for healing for diseases. They were sometimes afraid of the power of water and sacrificed it. Water, which has a great importance in the history of humanity, also affected artists. The concept of water is often encountered in art history with the landscape paintings and mythological descriptions.

This thesis examines how contemporary artists, who do not see water as a mere material or complementary element, conceptually transform it into a means of expression in their post-1960 works. While approaching the subject, human approach to water has been researched throughout history. The physical and chemical properties of water, its place in the history of philosophy, mythology and religions and the place in life process were researched, and then how water was considered and treated by contemporary artists in their works after 1960 was analyzed.

During the study, it was observed that, taking the advantage of the different states of water, processes that demonstrate change and transformation were exhibited in art production after 1960. It was found out that its spreading in a place made people experienter rather than pursuer and it was also found out that the reasons artists use water in their works are different as it results from its vital importance.

Key Words: Water, Contemporary Art, Process, Transformation, Enviroment

Teşekkür

Başta tez danışmanım ve sevgili hocam Dr. Öğr. Üyesi Didem Kara Sarıoğlu'na tez konumun seçiminden tezin bitip basılana kadarki süreçte benimle paylaştığı değerli fikirleri, engin bilgisi, manevi desteği ve en önemlisi emeği için,

Jüri üyesi olarak düzeltme ve eklemeleriyle teze katkılarından dolayı değerli hocalarım Prof. Dr. Evangelia Şarlak ve Doç. Dr. Emre Tandırlı'ya,

Sanata ola merakımı fark edip beni yönlendirerek, sanat kuramı ve eleştirisi yüksek lisans programını seçmeme vesile olan Doğan Paksoy'a,

Beni atölyesine kabul ederek sanatsal eğitimimin temelini oluşturan değerli hocam Mahir Güven'e,

Hayat boyu yanımda olup beni hep daha iyisi için yönlendiren ve destekleyen anneciğime, gergin olduğum dönemlerde bile anlayışla ve sabırla her zaman yanımda olduğunu bildiğim, hayatta yalnız olmadığımı hissettiren nişanlım Ali Roman'a, tez yazdığım süre boyunca her zaman bilgilerine ve deneyimlerine başvurduğum canım ablam Besime Gaye Özsrkıntı Konkur'a ve sevgili arkadaşlarım Selda ve Emre Ünsever'e, çok çok çok teşekkür ederim.

Anneciğime...

İçindekiler

Özet	ii
Abstract.....	iii
Teşekkür	iv
İthaf.....	v
İçindekiler	vi
Görsel Listesi	vii
1. GİRİŞ	1
2. SUYUN KİMYASAL YAPISI, HALLERİ VE YAŞAMSAL SÜREÇTE	
ÖNEMİ	4
2.1 Suyun Kimyasal Yapısı	4
2.2 Suyun Halleri	4
2.3 Suyun Yaşamsal Süreçte Önemi	5
3. DÜŞÜNCE TARİHİ ve SU	13
3.1 Felsefe ve Su	13
3.2 Dinler Tarihi ve Su	14
3.2.1 Mitolojide Su	14
3.2.2 Tek Tanrılı Dinlerde Su	19
4. ÇAĞDAŞ SANAT KAVRAMI ve ÇAĞDAŞ SANATTA SUYUN	
KULLANIMI	21
4.1 Çağdaş Sanat Kavramı	21
4.2 Çağdaş Sanatta Suyun Farklı Hallerde Kullanımı	22
4.2.1 Katı Hali	22
4.2.2 Sıvı Hali	33
4.2.3 Gaz Hali	68
SONUÇ.....	75
KAYNAKÇA	79

Görsel Listesi

- Görsel 1:** Pier Paolo Calzolari, “Crazy Angel Artist”, 1968, <https://www.mumok.at/en/impazza-angelo-artista> (Erişim Tarihi:21.08.2019)..... 23
- Görsel 2:** Pier Paolo Calzolari, “Scalea”, 1968, https://www.klatmagazine.com/art/thomas-demand-when-attitudes-become-form-interview/10322/attachment/klat_thomas_demand_when_attitudes_become_form_venice_2013_14 (Erişim Tarihi: 21.08.2019)..... 24
- Görsel 3:** Pier Paolo Calzolari, “Sedia”, 1986, <https://www.prnews.it/primo-piano2/1498-museo-ermitage-lavazza-sostiene-la-mostra-arte-povera-una-rivoluzione-creativa.html> (Erişim Tarihi: 21.08.2019)..... 24
- Görsel 4:** Andy Goldsworthy, “Ice Spiral”, 1995, http://www.morning-earth.org/ARTISTNATURALISTS/AN_Goldsworthy.html (Erişim Tarihi: 21.08.2019)..... 26
- Görsel 5:** Song Dong, “Breathing, Part 1 and Part 2”, 1996, <https://www.artsy.net/artwork/song-dong-breathing-part-1-and-part-2> (Erişim Tarihi: 21.08.2019)..... 27
- Görsel 6:** Antti Laitinen, “Attempt to Split the Sea”, 2006, <https://anttilaitinen.com/attempt-to-split-the-sea-2006/> (Erişim Tarihi: 21.08.2019)..... 28
- Görsel 7:** Antti Laitinen, “Growler”, 2009, <https://anttilaitinen.com/works/> (Erişim Tarihi: 21.08.2019)..... 29

Görsel 8-9: Antti Laittinen, “Lake Deconstruction I-II”, 2011, https://anttilaitinen.com/lake-deconstruction-2011 (Erişim Tarihi: 21.08.2019).....	29
Görsel 10: Francis Alÿs, “Paradox of Praxis I”, 1997, http://francisalys.com/sometimes-making-something-leads-to-nothing (Erişim Tarihi: 21.08.2019).....	30
Görsel 11-12: Olafur Eliasson, “Eisfenster”, 1998, https://olafureliasson.net/archive/artwork/WEK101569/eisfenster#slideshow (Erişim Tarihi: 21.08.2019).....	31
Görsel 13: Olafur Eliasson, “Ice Watch”, 2014, https://olafureliasson.net/archive/artwork/WEK109190/ice-watch#slideshow (Erişim Tarihi: 21.08.2019).....	32
Görsel 14: Olafur Eliasson, “Still River”, 2016, https://olafureliasson.net/archive/artwork/WEK110050/still-river#slideshow (Erişim Tarihi: 21.08.2019).....	33
Görsel 15: Robert Smithson, “Spiral Jetty”, 1970, https://www.robertsmithson.com/earthworks/jet4.htm (Erişim Tarihi: 21.08.2019).....	34
Görsel 16-17: Robert Smithson, Nancy Holt, “Floating Island to Travel Around Manhattan Island”, 1970,2005, http://www.balmori.com/portfolio/smithson-floating-island (Erişim Tarihi: 21.08.2019).....	34
Görsel 18: Hans Haacke, “Rhine Water Purification Plant”, 1972, https://frieze.com/article/analyze?language=de (Erişim Tarihi: 21.08.2019).....	35
Görsel 19: Jeff Koons, “Equilibrium Series, Three Ball 50/50 Tank”, 1985, https://www.moma.org/audio/playlist/1/14 (Erişim Tarihi: 21.08.2019).....	36

Görsel 20: Leandro Erlich, “Swimming Pool”, 1999, http://www.leandroerlich.art (Erişim Tarihi: 21.08.2019).....	37
Görsel 21: Antti Laitinen, “Sweat Work”, 2004, https://anttilaitinen.com/sweat-work-2004/ (Erişim Tarihi: 21.08.2019)	38
Görsel 22-23: Antti Laitinen, “It’s My Island”, 2007, https://anttilaitinen.com/its-my-island (Erişim Tarihi: 21.08.2019)...	39
Görsel 24: Antti Laitinen, “Lake Shift”, 2016, https://anttilaitinen.com/lake-shift/ (Erişim Tarihi: 21.08.2019)	39
Görsel 25: Song Dong, “Writing Diary with Water”, 1995, https://www.christies.com/lotfinder/Lot/song-dong-b1966-writing-diary-with-5691463-details.aspx (Erişim Tarihi: 21.08.2019)	40
Görsel 26: Song Dong, “Water Temple”, 2018, http://asianculturevulture.com/portfolios/kochi-muziris-biennale-friendship-protest-and-floods/ (Erişim Tarihi: 21.08.2019).....	41
Görsel 27: Maja Bajevic, “Women at Work- Washing Up”, 2001, http://majabajevic.com/works/women-ar-work-washing-up/ (Erişim Tarihi: 21.08.2019)	42
Görsel 28: Marina Abramović, “Cleaning The Mirror”, 1995, https://theartisticreviewedinburgh.wordpress.com/2013/04/03/review-from-death-to-death-and-other-small-tales/ (Erişim Tarihi: 21.08.2019)	42
Görsel 29: Marina Abramovic, “Balkan Baraque”, 1997, https://pizzaleaks.wordpress.com/2016/12/12/balkan-baroque/#jp-carousel-214 (Erişim Tarihi: 21.08.2019).....	43

Görsel 30: Cheryl Pope, “Up Against”, 2011, http://plasticcontemporart.altervista.org/cheryl-pope-against-creation/ (Erişim Tarihi: 21.08.2019)	44
Görsel 31: Michael Arad, “Reflecting Absence”, 2011, New York, https://www.noozhawk.com/article/judy_crowell_9_11_memorial (Erişim Tarihi: 21.08.2019)	45
Görsel 32: Jaume Plensa, “Crown Fountain”, 2004, Kendime ait	46
Görsel 33: Gülhatun Yıldırım, “Water”, 2016, http://performistanbul.org/index.php/waterpast/ (Erişim Tarihi: 21.08.2019)	47
Görsel 34: Gülhatun Yıldırım, “You Are Half Water”, 2016, http://performistanbul.org/index.php/youarehalfwater/ (Erişim Tarihi: 21.08.2019).....	47
Görsel 35: Olafur Eliasson, “Green River”, 2000, https://olafureliasson.net/archive/artwork/WEK101541/green-river#slideshow (Erişim Tarihi: 21.08.2019).....	48
Görsel 36: Olafur Elissaon, “Riverbed”, 2014, https://olafureliasson.net/archive/artwork (Erişim Tarihi: 21.08.2019)	49
Görsel 37: Richard Long, “Half-Tide”, 1971, http://www.richardlong.org/Sculptures/2011sculptures/halftide.html (Erişim Tarihi: 21.08.2019)....	49
Görsel 38: Richard Long, “River Avon Mud Drawing”, 1983, https://www.artgallery.nsw.gov.au/collection/works/L2010.150/ (Erişim Tarihi: 21.08.2019)	50
Görsel 39: Richard Long, “Waterlines”, 2003, https://www.tate.org.uk/art/artworks/long-waterlines-t11984 (Erişim Tarihi: 21.08.2019).....	51

- Görsel 40:** Andy Goldsworthy, “Rainbow”, 1980, https://www.goldsworthy.cc.gla.ac.uk/images/l/ag_01732.jpg (Erişim Tarihi: 21.08.2019) 52
- Görsel 41-42:** Andy Goldsworthy, “Rain Shadow”, 1984, https://www.goldsworthy.cc.gla.ac.uk/image/?id=ag_02944&backimg=ag_03076&t=1 (Erişim Tarihi: 21.08.2019)..... 52
- Görsel 43:** Andy Goldsworthy, “Roof”, <https://doorofperception.com/2016/03/andy-goldsworthy-working-with-time/> (Erişim Tarihi: 21.08.2019)..... 53
- Görsel 44:** Pino Pascali, “The Sea”, 1966, <https://www.museopinopascali.it/portfolio-items/il-mare-e-il-cielo-pino-pascali-e-luigi-ghirri/> (Erişim Tarihi: 21.08.2019)..... 54
- Görsel 45:** Atul Bhalla, “Looking for Dvaipayana”, 2014, <http://www.atulbhalla.com/home.php?cid=9> (Erişim Tarihi: 21.08.2019) 55
- Görsel 46:** Atul Bhalla, “Immersed 40”, 2005, <http://www.atulbhalla.com/home.php?cid=4> (Erişim Tarihi: 21.08.2019)..... 55
- Görsel 47:** Atul Bhalla, “Wash, Water, Blood”, 2007, <http://www.atulbhalla.com/home.php?cid=7> (Erişim Tarihi: 21.08.2019) 55
- Görsel 48:** Ann Veronica Janssens, “Fantaisie Bleu et Rouge”, 2010, <https://tr.pinterest.com/pin/423268064975019474/> (Erişim Tarihi: 21.08.2019) 57
- Görsel 49:** Ann Veronica Janssens, “Coctail Sculpture”, 2008, <https://tr.pinterest.com/pin/59320920074503736/> (Erişim Tarihi: 21.08.2019) 57

- Görsel 50:** Suzanne Anker, “Zoosemiotics, Primates”, 1993,
<http://suzanneanker.com/artwork/?wppa-album=15&wppa-photo=244&wppa-occur=1> (Erişim Tarihi: 21.08.2019) 58
- Görsel 51:** Hina Barlas, “Kıyı”, 2018, Kendime ait 59
- Görsel 52:** Jason de Caires Taylor, “Grenada Sualtı Heykel Parkı”,
<https://www.instagram.com/jasondecairestaylor/?hl=tr> (Erişim Tarihi: 21.08.2019) 60
- Görsel 53:** Jason deCaires Taylor, “NEST”, Gili Islands, Endonezya,
https://www.underwatersculpture.com/works/recent/?doing_wp_cron=15561233743430850505828857421875 (Erişim Tarihi: 21.08.2019) 61
- Görsel 54:** Bill Viola, “The Reflecting Pool”, 1977-1979,
<https://www.march.es/arte/cuenca/exposiciones/bill-viola/?l=2>
(Erişim Tarihi: 21.08.2019) 62
- Görsel 55:** Bill Viola, “The Dreamers”, 2013,
<https://www.artsy.net/artwork/bill-viola-the-dreamers> (Erişim Tarihi: 21.08.2019) 62
- Görsel 56:** Bill Viola, “Self Portrait, Submerged”, 2013,
<https://www.pinterest.com/pin/474777985692118591/> (Erişim Tarihi: 21.08.2019) 63
- Görsel 57:** Nevin Aladağ, “Borderline”, 2014,
<https://nevinaladag.com/index.php/works/borderline> (Erişim Tarihi: 21.08.2019) 64
- Görsel 58:** Nevin Aladağ, “Border Sampling”, 2011, <https://nevinaladag.com/index.php/works/border-sampling> (Erişim Tarihi: 21.08.2019) 64

Görsel 59: Francis Alÿs, “Watercolor”, 2010, http://francisalys.com (Erişim Tarihi: 21.08.2019).....	65
Görsel 60: Ayşe Erkmen, “B Planı”, 2011, http://www.planb-venicebiennale.com/giris.asp# (Erişim Tarihi: 21.08.2019).....	66
Görsel 61: Ayşe Erkmen, “On Water”, 2017, http://ayseerkmen.com/works (Erişim Tarihi: 21.08.2019).....	67
Görsel 62: Lorenzo Quinn, “Support”, 2017, http://www.supportatvenice.com/about (Erişim Tarihi: 21.08.2019).....	68
Görsel 63: Hans Haacke, “Condensation Cube”, 1963, http://www.plazma-dergi.org/dergi/07/chunk/ch19.html (Erişim Tarihi: 21.08.2019)	68
Görsel 64: Şükran Moral, “Hamam”, 1997, http://www.milliyetsanat.com/haberler/plastik-sanatlar/sukran-moral-brezilya-da-hamam-i-sergileyecek/5731 (Erişim Tarihi: 21.08.2019)	69
Görsel 65: Olafur Eliasson, “The Weather Project”, 2003, https://olafureliasson.net/archive/artwork/WEK101003/the-weather-project#slideshow (Erişim Tarihi: 21.08.2019)	70
Görsel 66: Olafur Eliasson, “Fog Assembly”, 2016, https://olafureliasson.net/archive/artwork/WEK110139/fog-assembly#slideshow (Erişim Tarihi: 21.08.2019).....	70
Görsel 67: Fujiko Nakaya, “Veil”, 2014, Glass House, https://www.vice.com/en_us/article/xy4d3k/architectural-majesty-glass-house-becomes-a-fog-sculpture-with-veil-installation (Erişim Tarihi: 21.08.2019).....	71
Görsel 68: Lara Favaretto, “Thinking Head”, 2019, https://www.artificialis.eu/?p=8030 (Erişim Tarihi: 21.08.2019).....	72

Görsel 69: Alighiero Boetti, “Self Portrait”, 1993, <https://www.flickr.com/photos/mamamia65/6960434381/> (Erişim Tarihi: 21.08.2019)..... 73

Görsel 70: Ann Veronica Janssens, “States of Mind”, 2015, <https://www.itsnicethat.com/articles/ann-veronica-janssens> (Erişim Tarihi: 21.08.2019) 74

1. GİRİŞ

İnsanoğlu canlılığının devamını sağlayan suya muhtaçlığı sebebiyle daima ona yakın olmuştur. İlk yerleşim yerlerini su kenarlarına kuran insanoğlu zamanla suyu egemenliği altına alarak yönetmeye başlamış; taşımış ve depolamıştır. Suyla olan ilişkisi sebebiyle kemerler, sarnıçlar, değirmenler, çeşmeler, hamamlar, barajlar inşa etmiştir. Suyu kontrol altına almak diğer canlıları da yönetebilmek gücünü sağlamıştır. Ancak su ile olan etkileşiminde her zaman hüküm süremeyen insanoğlu bazen de kontrol altına almaya gücünün yetmediği tsunami, sel ve su baskınları gibi afetlerle suyun gücünden çekinmiş ve böylelikle su ile arasında tekinsiz bir ilişki oluşturmuştur.

Bitkilerden insanlara tüm canlılar sudan oluşmaktadır. Susuzluğu gideren, toprağı sulayarak canlılara besin veren, yıkayıp temizleyen, bir yerden bir yere ulaşmayı sağlayan, kimi zaman da sınır koyan, boğan, yıkan su, canlılık tarihinden günümüze dek önemini asla yitirmemiştir.

1960 Sonrası Çağdaş Sanatta Suyun Kullanımı başlıklı bu tez çalışmasının amacı, 1960 sonrası üretilen sanat çalışmalarında, suyun hangi hallerde neden ve hangi anlamlarda kullanıldığının tespit edilerek, çağdaş sanatçıların yaklaşım biçimlerini, güncel bakış açılarını ve konu üzerine eğilimlerini saptamaktır.

Bu tez çerçevesi içerisinde ana öğelerden biri olan su, sadece sanat alanındaki varlığı ile değil bilimsel ve güncel hayattaki önemli rolleri ile de ele alınmıştır. Su öğesinin çağdaş sanatçıların çalışmalarında irdelenmeden önce, bilimsel olarak açıklanması, yaşamsal süreçteki öneminin ortaya konması, felsefe, mitoloji ve dinler tarihindeki yeri hakkında bilgi sahibi olunması gerekliliği doğmuştur.

Literatür taraması sonucunda görülmüştür ki sanat tarihinde suyun kullanımıyla sıkça karşılaşmaktadır. Bu bağlamda tez çalışmasını oluştururken öncelikle tarihsel açıdan sınırlandırma belirlenerek 1960 sonrası çağdaş sanat çalışmalarının incelenmesine karar verilmiştir. Bu çerçeveyi daha da daraltarak konunun derinlemesine incelenmesini sağlamak amacıyla su ögesi ile çalışan tüm çağdaş sanatçıları incelemek yerine tezin konuya yaklaşım biçimi ile örtüşen çalışmalar üreten sanatçılara yer verilmiştir.

Ele alınan çağdaş sanatçıların çoğunluğu kavramsal sanat başlığı altında yapıtlar üreten, çalışmalarında süreci ön planda tutan, izleyiciyi esere dahil ederek deneyimin estetiğine vurgu yapan, suyu salt görsel bir eleman olmaktan çıkararak, farklı yaklaşım biçimleri ile çalışan sanatçılardır. Suya geleneksel anlayışla ve tamamlayıcı bir eleman olarak yaklaşan yapıtlar bu tez çalışması sınırlarının dışında kalmaktadır.

Suyun arındıran ve temizleyen bir madde olması, şifa kaynağı olarak görülmesi, saydamlığı, yansıtıcı özelliği ile ayna etkisi yaratması, farklı hallere dönüşmesi ve dönüşüm süreci, donduğunda beyaz renk alması, akışkan yapısı ve hareket halindeyken yarattığı ses, sis halindeyken ortama dağılması, hayati öneminin yanı sıra yutucu ve yok edici oluşu, gibi çeşitli özellikleri bugün çağdaş sanatçıları etkilemekte ve çağdaş sanatçılar tarafından su; farklı hallerde, malzeme ve mekan olarak ve sembolik anlamlarda ele alınmaktadır.

Tez kapsamında sanatçıların su ögesini kullandıkları çalışmalarının tümünün incelenmesi yerine, yaklaşım biçimlerindeki çeşitliliği arttırmak amacıyla tekrarlayan fikirler göz ardı edilerek, sanatçıların düşüncelerini en açık biçimde ifade eden ve çalışma hakkında sanatçı röportajı, sanatçı kitapları gibi yazılı, görsel ve işitsel çeşitli kaynaklara ulaşılabilen çalışmaları incelemek öncelikli olarak tercih edilmiştir. Ayrıca çalışma, sanatçıların çalışması olmadığından suyun yapısal su halini kapsamamaktadır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümü olan ilk bölümünde tezin amacı, kapsamı, içeriği, sınırları hakkında bilgi verilmiştir.

İkinci bölümde su bilimsel olarak incelenmiş, fiziksel ve kimyasal özelliklerine değinilmiş ve diğer bilimlerle olan ilişkisi irdelenmiştir. Suyun yeryüzünde farklı hallerde varoluşundan ve asla kaybolmadığından bahsedilmiştir. Suyun dünyaya nereden geldiği, dünya üzerindeki hareketi, insanoğlunun tarihsel süreç boyunca suya olan yaklaşımı ve suyun gelecekteki konumuna dikkat çekerek çevresel olarak suyun önemi incelenmiştir. Aynı bölümde suyun şifa veren özelliğine de değinilmiştir.

Bir sonraki bölüm olan üçüncü bölümde suyun tarihsel süreç boyunca düşünce tarihindeki ve devamında ise dinler tarihindeki yerinden bahsedilmektedir. İlk filozofların suyla ilgili düşünceleri yine tarihsel akış içerisinde anlatılmıştır. İnsanoğlu gücünün yetmediği ve karşısında aciz kaldığı şeyleri kutsal sayıp, tanrılaştırmış ve tapınmıştır. Sel, su baskını, şiddetli yağmurlar gibi felaketlerle ondan korkup çekinen insan, su için de tanrılar yaratmıştır. Yine bu bölümde suyun dinler tarihindeki yerinden, mitolojiden başlayarak günümüzde de devam etmekte olan su ile ilgili ritüel ve inanışlardan bahsedilmiştir.

Dördüncü bölümde çağdaş sanat kavramı açıklanarak, bu kavram çerçevesinde suyu katı, sıvı ve gaz halinde ele alan sanatçıların çalışmaları incelenmiştir.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise dördüncü bölümde ele alınan sanatçı ve çalışmaları üzerinden bir okuma gerçekleştirilerek insanoğlunun varlığının devamı için gerekli olan suyun çağdaş sanatta nasıl bir ifade aracı olarak kullanıldığına değinilmiştir.

2. SUYUN KİMYASAL YAPISI, HALLERİ VE YAŞAMSAL SÜREÇTE ÖNEMİ

Bu bölümde suyun fiziksel ve kimyasal yapısı, farklı halleri, diğer maddelerden ayrıldığı kendine has özellikleri ve yaşamsal süreçteki önemi dördüncü bölümde irdelenecek olan suyla çalışan sanatçıların yapıtlarıyla ilgisi bağlamında incelenmektedir.

2.1 Suyun Kimyasal Yapısı

Su iki hidrojen ve bir oksijenden oluşan bir bileşiktir. Önceleri suyun ayrıştırılamaz olduğu düşünölmekteydi. İngiliz kimyager Henry Cavendish suyun iki ayrı elementten oluştuğunu ispatlayarak, bu düşünceyi yıkmıştır.¹

Su diğer bileşiklerden farklı birçok özelliğe sahiptir. Su iki kutuplu olduğundan kendi molekülleri arasındaki çekim gücü oluşturur ve dağılmaz, diğer maddeleri de kendisine çeker.² Suyun tadı, kokusu ve rengi yoktur, saydamdır. Sıvı hali katı halinden daha yoğun olduğundan suyun katı hali olan buz su üzerinde yüzer ve batmaz. Yağmurlu veya sisli havalarda su damlacıkları güneş ışınlarını kırarak, gökkuşağı olarak bilinen yay biçiminde renk tayfı oluşturur.

2.2 Suyun Halleri

Su maddenin üç halinde de bulunur; katı, sıvı ve gaz. Sıfır ile yüz derece arasında sıvı halde olan su, sıfır derecenin altında katı halde yani buz olarak, yüz derecenin

---

¹ Broich, J. (2006) Discovering Water: James Watt, Henry Cavendish and the Nineteenth- Century “Water Controversy” *Victorian Studies*, Cilt. 48 Sayı 3, s. 574-576.

² Matricon, J. (2015) *Yaşasın Su*, çev. Aykut Derman, Yapı Kredi Yayınları, s. 21

üzerinde ise kaynayıp gaz haline geçerek su buharı halinde bulunur.³ Bu özelliği sayesinde okyanustan karalara ve sonra yeniden karalardan okyanuslara sürekli hal değiştirerek hareket kazanır ve bu hareket sebebiyle de iklimleri meydana getirir. Okyanuslarda buharlaşan su; yağmur, kar ve sis olarak yeryüzüne döner. Daha sonra akıntılar halinde su yeniden okyanuslara yol alır. Su buharlaşırken bulunduğu bölge soğuduğundan, aynı şekilde su buharı suya dönüşürken atmosfer ısındığından iklim değişiklikleri oluşur.⁴

Amerikalı bilim insanı Gerald Pollack, suyun sıvı ve katı hali arasında bilinen üç halinin dışında dördüncü bir hali olduğunu ortaya atarak bu kristalimsi geçiş haline yapısal su adını vermiştir.⁵

2.3 Suyun Yaşamsal Süreçte Önemi

Su hiç kuşkusuz yaşamımızın devam etmesi için varlığına mecbur olduğumuz bir maddedir. Sadece suyun direkt olarak kendisine ihtiyaç duymuyoruz, hayatımızı devam ettirebilmemiz için gerekli besinlerin toprakta yetişebilmesi için de suya ihtiyaç duymakta, hatta besinleri yıkayıp temizlemek ve pişirmek için bile su kullanmaktayız. Yalnızca biz insanlar değil bitkiler ve hayvanlar da canlılıklarını su sayesinde devam ettirmekteler. Peki canlılığın devamı olarak ihtiyaç duyduğumuz bu madde dünyaya nasıl ve nereden geldi? Suyun kökenine dair bir açıklama arayan insanoğlu teoriler üretmiş, mitler yazmıştır. Bugün biliyoruz ki yerkürenin dörtte üçünü kaplayan su dört milyar yılı aşkın bir süredir yeryüzündedir. Güneş sisteminin ilk birkaç milyon yılında, Güneş'e yakın gezegenler göktaşı ve göktaşı çekirdeği yağmuru bombardımanına maruz kalmışlardır. Göktaşları düşerken oluşan sıcaklık yüksek olduğundan su tekrar buharlaşarak uzaya döndü. Göktaşı yağmuru sona erdiğinde gezegenlerin yüzeyi soğudu ve buharlaşma da durdu. Fakat gezegenlerin merkezi sıcak olduğundan su buharı yağmur oluşturacak şekilde yoğunlaşmaya başladı ve yavaş yavaş okyanusları doldurdu. Yaşam da işte bu noktada suda

---

³ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Su> (Erişim Tarihi: 22/04/2019)

⁴ Matricon, J. (2015) *Yaşasın Su*, çev. Aykut Derman, Yapı Kredi Yayınları s. 22

⁵ Pollack G. (2013) The Fourth Phase of Water: Beyond Solid, Liquid and Vapor, *Edgescience*, Sayı 16, s. 14-18

başlamıştır. İlk canlılar suda yaşamaktaydılar, canlılar karaya zamanla evrim geçirerek uyum sağlamışlardır.⁶

“Antropoloji alanındaki son bulgular günümüzden 400 milyon yıl önceki Silür döneminde deniz hayvanlarının yaşadığını, 300 milyon yıl önceki Karbon döneminde kara bitkilerinin belirdiğini, 150 milyon yıl önceki Jura döneminde dinazorlarla sürüngenlerin görüldüğünü, 60 milyon yıl önceki Eosen döneminde de maymun ve ilerde insanlaşması muhtemel primatların çoğaldığını meydana koymuştur.”⁷

Canlı varlıkların tamamı böceklerden çiçeklere kadar büyük ölçüde sudan oluşmaktadır. İnsanoğlunun ana rahmine düştüğü andan itibaren su ile ilişkisi başlar. Anne karnında bebeğin etrafını sararak bebeği darbelerden koruyan amniyon sıvısı büyük ölçüde sudan oluşmaktadır.⁸ Vücudumuzun ve organlarımızın büyük bir kısmı sudan oluşmaktadır. Bebeklik döneminde vücuttaki su miktarı yüksekken yaşlandıkça, yani ölüme yaklaştıkça vücudumuzdaki su oranı da azalmaktadır.⁹ Yapılan araştırmalar gösteriyor ki insan vücudu açlığa haftalarca dayanabilmesine rağmen, susuzluğa üç beş günden fazla dayanmamaktadır. Bu derece ihtiyaç duyduğumuz su, aşırı tüketildiğinde ölümcül olan su zehirlenmesine yol açmaktadır.¹⁰

Dünya dışında yaşam belirtileri arayan insan, önce suyun olup olmadığına bakmıştır. Güneş’e yakınlıkları ve Dünya’ya benzerlikleri bakımından Mars ile Venüs’te su ve yaşam bulunabileceği düşünülmüştür. Venüs’ün sıcaklığının çok yüksek olması ve Mars’ın buzla kaplı olması ve neredeyse atmosferden yoksun olması sebebiyle bu iki gezegende de canlı bulunmamaktadır.¹¹

Yeryüzünde su sürekli hareket halindedir. Bu hareketin sebeplerinden birisi de medezir ya da diğer adıyla gelgitdir. Güneş ve Ay’ın Dünya üzerine uyguladığı kütle

---

⁶ Sagan, C. ve Druyan A. (2015) *Atalarımızın Gölgesinde*, çev. Ayça Türkan, Say Yayınları, İstanbul, s.33-43

⁷ Hançerlioğlu, O. (2010) *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s.14

⁸ <http://muratayla.com/amniyon-sivisi/> (Erişim Tarihi: 18/05/2019)

⁹ Kılıç Ekici, Ö. (2014) Su, *Bilim ve Teknik Dergisi*

¹⁰ Matricon, J. (2015) *Yaşasın Su*, çev. Aykut Derman, Yapı Kredi Yayınları, s. 35

¹¹ A.g.k., s.44

çekimi sonucunda denizlerin seviyesinin değişmesi gelgit (med cezir) olarak adlandırılmaktadır.

“İlk olarak Newton “Principia Mathematica” adlı eserinde gelgit kavramını açıklamıştır. Ay, Dünya üzerine uyguladığı çekim sebebiyle Dünya üzerindeki suyu kendisine doğru çekmektedir. Bu nedenle sular Dünya’nın Ay’a bakan taraflarına ve de Dünya’nın Ay’a en uzak bölgesine doğru toplanarak bu bölgelerdeki deniz seviyesini yükseltmekte, boşalttıkları yerlerde suların azalmasına bağlı olarak da deniz seviyesini düşürmektedirler. Ay, Dünya etrafında sürekli döndüğü için suyun yükseldiği ve alçaldığı yerler gün içinde sürekli değişmektedir. Böylece Dünya’nın pek çok yerinde suların kabarması olayı bir kere Ay’a en yakın noktada bir kere de tam ters noktada olmak üzere yirmi dört saat elli dakikalık bir ay günü sonrasında tekrarlanır. Böylelikle yaklaşık her on iki saat yirmi beş dakikada bir kez sular yükselir ve alçalır. Gelgit etkisi Güneş’in ve atmosfer koşullarının etkisiyle değişmektedir. Güneş, bulunduğu pozisyona göre gelgitin etkisini değiştirmektedir. Güneş, Dünya ve Ay’ın aynı ekseninde bulunduğu kavuşum anlarında deniz seviyesi kabarma anında her zamankinden daha da yükselir, çekildiğinde ise her zamankinden daha da alçak seviyelere ulaşarak gel git meydana gelmektedir. Bu olay ayda iki defa gerçekleşir. Güneş ve Ay birbirine kare açı yaptığı zamanlarda ise Dünya üzerine ayrı ayrı çekim kuvveti uyguladıklarından gelgitin etkisini hafifleterek suların her zamankinden daha az kabarmasına ve daha az çekilmesine sebep olmaktadır. Rüzgar ve fırtınalar da suyu harekete geçireceğinden belirli bir akıntı başlatarak veya akıntı yönünü değiştirerek gelgitin seyrini değiştirebilmektedirler. Atmosfer basıncının yükselmesi ise su seviyesini aşağı çeker ve akıntılarının yönünde sapmalara yol açar. Gelgit nedeniyle su sürekli hareket halindedir, yükselen ve alçalan sular akıntıya sebep olarak suyu harekete geçirmektedir. Dünyanın kendi eksenini etrafındaki dönüşü, suların hareketini yönlendirerek, suyun kuzey yarı kürede saat yönünde dönmesine sebep olur.”¹²

İlk medeniyetler su kenarlarına kurulmuştur. Önceleri suyun ortak kamusal alanlara taşınmasıyla kent meydanlarına çeşmeler yapılmış, hamamlar inşa edilmiştir. Suyu depolamak için yeraltına sarnıçlar inşa edilmiştir. Sudan uzaklaşabilmek ancak teknolojik gelişmeler ile mümkün olabilmektedir. Suyun kentlinin evine gelebilmesi ekonomik yatırımlar gerektirmiştir. Kentleşme ile birlikte evimize kadar gelmesi gibi aynı şekilde gelen suyun kullanıldıktan sonra evimizden atılması da başlı başına bir altyapı gerektirmektedir. Hatta günümüzde suyun bitmez tükenmez bir madde olmadığına bilincine varılmasıyla birlikte kullanılan sular kirlilik derecelerine göre farklı yöntemlerle arıtılmakta ve yeniden kullanılmaktadır. Devletler alternatif su

---

¹² Soysal, U. (2014) Gelgit ve Gelgit Akıntılarında Yelken, *Boğaziçi Üniversitesi*

elde etme arayışı içine girmektedirler. Tatlı su kaynağının yetersiz olduğu ülkelerde, günümüz teknolojisi ile deniz suyu damıtılarak tuzdan arındırılıp içme suyu elde edilmeye başlanmıştır. Bu bir alternatif olmakla birlikte son derece pahalı ve enerji gerektiren bir yöntemdir.

Suyu nakletme ve sulama dışında, suyu günlük hayatta kullanıma sunmak amacıyla su kemerleri inşa edilmiştir. Kemerlerle halka dağıtılan suyun dörtte biri imparatorluk evine, yarısı ayrıcalıklı özel kişilere, geriye kalan dörtte biri de kamu hizmetine sunuluyordu. Demokratik olmayan bu dağıtım sebebiyle halk ihtiyaç duyduğu suyu çevredeki ırmakların yolunu değiştirmekte ve o ırmaklardan kente kanallar açmakta bulmuştur. Kentin içinden geçen ırmakların geliş yönüne su yolu sistemleri yapılmış ya da pompalar ile kente basılmıştır. Eğimli kanallar vasıtasıyla suyun cazibesi kullanılarak akış yönünde su taşınabilmiştir.¹³ Fakat kot farkı olmadığında pompa kullanılması ihtiyacı oluşturmuştur. Günümüzde elektrikli pompalar ile yapılmakta olan bu işlem önceleri buhar makinesi ile yapılmaktaydı. Buhar makinesi, ısı ile suyu buhara çevirerek genişletmekte ve oluşan basınç ile mekanik enerji yaratmaktadır. Mısır'da yaşamış İskenderiyeli mühendis Heron'un su ve basınçla ilgili çok sayıda araştırması vardır. M.S. 50'li yıllarda icat ettiği "Aeolipil" adıyla anılan düzenek, buhar makinesinin ilk prototipi olarak tarihe geçmiştir. 1679'da Fransız fizikçi Denis Papin'in buharlı tencereyi icadının ardından 1698 yılında İngiliz mucit Thomas Savery, pompalamada kullanılan buhar pompasını bulmuştur. Tüm bu araştırmaların ardından 1712'de İngiliz mucit Thomas Newcomen buhar makinesini icat etmiştir.¹⁴

Su hareketi sebebiyle bir enerji kaynağıdır. Bu doğal hareketten yararlanarak elde ettiğimiz enerjiyi gündelik hayatımız için kullanmaktayız. Su aynı zamanda bir ulaşım aracıdır. Deniz ulaşımının gelişmesiyle birlikte farklı kıtalara erişim olanağı kültür alışverişi sağlamıştır. Christopher Columbus yaptığı denizyolu seyahati sonrası keşfettiği Amerika kıtasını başlangıçta Hindistan'ın uzantısı zannetmiştir.¹⁵

---

¹³ Matricon, J. (2015) *Yaşasın Su*, çev. Aykut Derman, Yapı Kredi Yayınları, s. 66

¹⁴ Prof. Dr. Ural Akbulut, *Düdüklü Tencereden Buhar Makinesine*, 2011, <http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2009/11/DÜDÜKLÜ-TENCEREDEN-BUHAR-MAKİNESİNE.docMAYIS-2011.pdf> (Erişim Tarihi: 20/08/2019)

Netice olarak insanın dünyası yaşadığı yer ile sınırlı olmaktan çıkarak farklı dünyaların kapıları aralanmıştır.

Birçok ülkenin içinden geçerek sınır aşan ırmakların, geçtiği ülkeler tarafından kullanım şekli ve miktarı ülkeler arası su anlaşmazlıklarına sebep olmaktadır. Tuna, Nil, Ganj gibi nehirler akış yolları boyunca birkaç ülkeden geçmektedirler. Bu ırmakların kaynak noktasındaki ülke su kullanımı arttırdığında veya suyu kirlettiğinde nehrin alt kısımlarındaki ülkelerde suyun debisi ve kalitesi düşmektedir. Mısır ve Habeşistan'ın ortak kullandığı Nil nehri, Macaristan ve Slovakya'nın ortak kullandığı Tuna Nehri, Amerika ve Meksika'nın ortak kullandığı Rio Grande Irmağı, Hindistan ve Pakistan'ın ortak kullandığı İndus Irmağı sebebiyle bu ülkeler su sorunu yaşayan ülkelere örnek gösterilebilir. Bu ülkelerin arasında ilerleyen yıllarda su ile ilgili anlaşmazlıkların artması kaçınılmaz olacaktır.¹⁶ Yaşamsal önemi ve vazgeçilmezliği sebebiyle gelecek yüzyıllarda su uğruna savaşlar olması ihtimali kendisini göstermektedir. Birbirine çok yakın ülkeler arasında da karasuları konusunda anlaşmazlıklar çıkmaktadır.¹⁷ Bu ülkelere Amerika ve Kanada'yı, Türkiye ve Yunanistan'ı örnek verebiliriz.¹⁸

Canlılar olarak suya her zaman ihtiyaç duymaktayız. İhtiyacımız olan suyun belli niteliklere sahip olması gerekmektedir. Öncelikli olarak kullandığımız su fiziksel, kimyasal ve mikrobiyolojik olarak steril olmalı, yani hastalık taşımamalı, sıhhi olmalıdır. Kokusuz, lezzetli ve mineral açısından zengin olmalıdır. Bunun için tüketimden önce sular gerekli görülen kalite standartlarına uygunluktan geçmektedir. Temiz suya olan ihtiyacımız, su kaynaklarımızı korumak zorunda olduğumuzu bize hatırlatmakta ve tüketim konusunda bilinçlenmemizi mecbur kılmaktadır. Antik dönemden itibaren su kutsal kabul edilmiş, su kaynakları korunmuş, korumayanlar için yasalar oluşturulmuştur. Su kaynakları korunmayıp kirletilirse tanrılar tarafından sel veya kuraklık gibi felaketler geleceğine inanmışlardır. Sudan gelen felaketlerle baş edebilmek için de tanrılar yaratmıştır insanoğlu. Dünyanın birçok yerinde kamusal alanda bulunan havuz ve çeşmelerden bazıları da bu inanç doğrultusunda kutsallaştırılmıştır. Para atılan dilek havuzları, suyundan içilen aşk çeşmeleri

---

¹⁶ Matricon, J. (2015) *Yaşasın Su*, çev. Aykut Derman, Yapı Kredi Yayınları, s. 131

¹⁷ Kara Suları: Bir devletin denizlerindeki sınırlarını ölçümleyen belirli bir alan. TDK Sözlüğü

¹⁸ Matricon, J. (2015) *Yaşasın Su*, çev. Aykut Derman, Yapı Kredi Yayınları, s. 130-133

bulunmaktadır. Günümüzde rahatlatıcı ve estetik etkisiyle süs havuzları ve çeşmeler mimari öge olarak yer almaya devam etmektedir.

İnsanlar hastalık ve dertlerine şifayı suda aramışlardır. Ölümsüz bir hayatın peşindeki insanoğlu ab-ı hayatın, yani hayat suyunun peşine düşmüştür. Suyun şifa veren, rahatlatıcı özelliğini çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanan antik tıpçılardan öğrenmiş bulunmaktayız. Birçok antik dönem sağlık merkezlerinde çeşme ve havuz yapılarını görmek mümkündür. Bu sağlık merkezlerinde suyun sesi dinletilerek ve şifalı sularla yıkanarak hastaların tedavi görmeleri sağlanırdı. Anadolu'nun pek çok yerinde ayazmalar bulunur, bunlar Ortodoks Hristiyan inancına göre, içildiğinde şifa veren kutsal su kaynaklarıdır. Ayrıca Antik Yunan'dan başlayıp, Helenistik, Roma, Bizans, Osmanlı ve günümüz boyunca kesintisiz olarak bulunan hamamlarda ve kaplıcalarda suyun temizleme özelliğinin yanı sıra rahatlatıcı ve şifa veren etkisi kullanılmaya devam etmiştir. İlk örneklerini Bergama Asklepion gördüğümüz suyla şifa bugün günümüz tıpçıları tarafından da farklı şekillerde kullanılmaya devam etmektedir.¹⁹ Günümüzde suda doğum, doğum sancısını azaltarak anneyi rahatlatması sebebiyle anne adaylarına bir seçenek olarak sunulmaktadır. Ruh sağlığı uzmanları su kenarında yürüyüş yapmanın mental olarak iyi geldiğini her fırsatta dile getirmektedirler.

Hastane, ofis, kafeterya gibi kapalı mekanlarda dekoratif amaçlı akvaryumlar ve dijital su resimleri kullanılarak suyun sakinleştirici, rahatlatıcı ve huzur veren özelliğinden yararlanılmaktadır.

Bir yandan da su zaman zaman huzursuzluk veren, korkutucu özelliklere de sahiptir. Bozulmuş bir musluktan damlayan su sinir bozacağı gibi ıssız bir plajda yalnız başına suya girmek fikri de boğulma riskini akla getirebileceği için ürkütücü olabilir. Halk arasında "Su ile şaka olmaz" atasözü ile suyun bu ürkütücü özelliğine vurgu yapılmaktadır. Ada gibi dört bir yanı sularla çevrili bir yerde olmak, insana her istediği anda ana karaya ulaşamayacağı düşüncesini hatırlatarak kişiye kendisini soyutlanmış ve hapsolmuş hissettirebilir.

---

¹⁹ Şener, N. (2015) Anadolu'daki Antik Şifahaneler, *Dirim* sayı: 304

Su kirliliğinin sebeplerinin başında tarımsal ve endüstriyel atıklar yer almaktadır. Tekstil sanayiinde kumaşların boyanması, kimya sanayiinin oluşturduğu kimyasal atıklar, deri sanayiinde derilerin sepilenmesi, termik santrallerin soğutulmasında kullanılan suyun ısınması sonucu sular kirlenmektedir. Günümüzde suya atılan veya çevreye atıldıktan sonra uçarak veya yağmurlarla sulara karışan plastik atıklar su canlıların ölümüne sebep olmaktadır. Bu plastik atıkları tüketen deniz canlılarını tüketerek biz de dolaylı yoldan vücudumuza plastik almaktayız. Devlet otoriteleri ve sivil toplum kuruluşları doğada uzun süreler kaybolmayan bu plastiklerin üretiminin kaldırılması için kampanyalar yürütmektedir.

Tarım sahalarında aşırı gübreleme ve pestisitlerin kullanımı sonucu bu maddeler topraktan sızarak yeraltı sularını kirletmektedir. Hareket halinde olan suların yenilenmesi daha olanaklı ve hızlı iken yeraltı suları için süreç daha yavaş olmaktadır.

Günümüzde toplumların bilinçlenmesiyle daha az su ve enerji tüketen doğa ile uyumlu yeşil bina inşaatlarının artmakta olduğu görülmektedir. Bu binalarda kullanılan su lavabolarda kullanıldıktan sonra arıtılarak bahçe sulamasına veya klozetlere giderek su tüketimi azaltılmaktadır.

Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu'nun 1992 yılında aldığı karar doğrultusunda, her yıl 22 Mart günü, içilebilir su kaynaklarının korunması ve çoğaltılması gibi su sorunlarına dikkat çekmesi ve bu konuda harekete geçilmesi amacıyla "Dünya Su Günü" olarak kutlanılmaktadır.²⁰

Günümüzde içtiğimiz suya ayrı, kullandığımız suya ayrı bir ücret ödemekteyiz. Oysa bir zamanlar su herkes için ve bedavaydı. Nüfus artışıyla birlikte artan su tüketimi ve suyun evimize kadar gelebilmesi için yapılan yatırımlar suyu petrol gibi maddi değeri olan bir madde haline getirmiştir.

---

²⁰http://tema.org.tr/web_149662_1/entitailfocus.aspx?primary_id=608&type=2&target=categorial1&detail=ingle&sp_table=&sp_primary=&sp_table_extra=&openfrom=sortial (Erişim Tarihi: 18/05/2019)

Kuzey kutup bölgesinde yaşayan Eskimoların inşa ettiği kardan ev iglolardan etkilenen turizmciler günümüzde buz oteller inşa ederek turistlere farklı bir deneyim yaratmaktadırlar.

3. DÜŞÜNCE TARİHİ ve SU

Bu bölümde ilk düşünürlerin suyla ilgili düşünceleri tarihsel sıralama içerisinde ele alınmıştır. İnsanlığın antik inanışları olan mitolojide suyun yerine ve dini kitaplarda suyun nasıl ele alındığına bakılmıştır.

3.1 Felsefe ve Su

MÖ 636-546 yılları arasında yaşamış Yunan filozof ve matematikçi Thales, her şeyin özünde su olduğunu ya da suyun bir formu olduğunu ve sonuç olarak da suya dönüştüğünü ortaya atarak su hakkında ilk düşünenlerden birisi olmuştur. Su konusunda yaptığı açıklamalardan birisi de yeryüzünün suyun üstünde yüzdüğüdür. Bu düşüncelerinin mitolojideki yaratılış öykülerinin etkisi altında oluştuğu düşünülmektedir.

“Aristoteles, doğadaki bütün varlıkların su ile can bulmasını, su ile yaşamını sürdürebiliyor olmasını, yine bitkilerin de ancak su ile büyüyor olmalarına ilişkin gözlemlerin Thales’in suyu ana ilke olarak belirlemesinin başlıca nedeni olduğunu savunmaktadır. Sıkça getirilen diğer bir açıklama da suyun ısındığında buharlaşarak gaz haline, soğuduğunda ise katılaşarak buz haline geldiği gerçeğine dikkat çekerek, suyun öteki doğal öğelere göre çok daha yüksek bir dönüşürlük yetisi taşımasının Thales’in suyu arkhe (kaynak, köken) olarak görmesinin temel nedeni olduğunu ileri sürmektedir. Thales’in gerçekte “arkhe”den bildik anlamda salt suyu anlamadığını genel anlamda “ıslaklık ilkesini” ya da “yaşlılığı” anladığını savunmaktadır. Aristoteles Metafizik adlı yapıtında Thales için “suyu ilk ilke olarak belirlediğinden olacak dünyanın suyun üstünde yüzdüğüne inanmaktadır” demiştir.”²¹

M.Ö. 495-435 yılları arasında yaşamış Yunan filozof Empedokles ise dört öğe kuramını öne sürerek doğadaki her şeyin bu dört öğeden; hava, toprak, su ve ateşten oluştuğu açıklamasını yapmıştır.²² Bu kuramın geçerliliğini, kimyacı Henry

---

²¹ Güçlü, A. ve Uzun, E. ve Uzun, S. ve Yolsal, Ü. H. (2003) *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, s. 1417

²² A.g.k. s. 467

Cavendish (1731-1810) Hidrojen'in varlığını bularak, suyun hidrojen ve oksijen adını verdiği gazların birleşmesinden oluştuğunu, ayrıştırılmaz bir temel öge olmadığını söyleyerek yıkmıştır.²³

M.Ö. 540-480 yılları arasında yaşamış Yunan filozof Herakleitos da “Aynı nehirde iki defa yıkanılmaz” sözü ile felsefesinin özü olan değişimi suyun akışıyla ifade ederek hiçbir şeyin aynı kalmadığını, her şeyin gelip geçici olduğunu ve değişmeyen tek şeyin değişimin kendisi olduğunu savunmuştur.²⁴

1999'da Japon araştırmacı Masaru Emoto, yaptığı araştırmalarla suyun canlı bir madde olduğunu, hafızası olduğunu ve bilgi taşıdığını, sakladığını ortaya atmıştır. Suyun konuşulanları kaydettiği ve buna göre de kimyasal yapısı değişmeksizin, kristal yapısının değiştiğini, bir damla suyu dondurarak mikroskoptan çektiği fotoğraflarla belgelemiştir. Suya dinlettiği müzikler ve söylenen sözler sonunda her defasında değişen kristalleri sergilemiştir. Bazı sular güzel kristaller oluştururken, bazılarının kristal oluşturamadığını yazmıştır kitabında. Kaynak ve yeraltı suları gibi doğal suların güzel kristaller oluşturduğunu çektiği fotoğraflarla göstermek istemiştir.²⁵

3.2 Dinler Tarihi ve Su

İnsanoğlu tarih boyunca gücünün yetmedikleri karşısında aciz hissetmiş ve tanrılaştırarak yüceltme eğilimi göstermiştir. Su da bunlardan birisidir. Bu bölümde iki ana başlık altında mitolojide ve tek tanrılı dinlerde su konusunun nasıl ele alındığı incelenmektedir.

3.2.1 Mitolojide Su

Mitoloji insanların doğa ile mücadelelerinin anlatıldığı ait olduğu toplumun yaşantısına dair bilgi veren halk hikayeleridir. Yunancada mithos söz demektir. Bu sözler zamanla dilden dile değişerek eklenerek günümüzdeki haline gelmiştir.

---

²³ Broich, J. (2006) Discovering Water: James Watt, Henry Cavendish and the Nineteenth- Century “Water Controversy” *Victorian Studies*, Vol. 48 Issue 3, p574-576.

²⁴ Güçlü, A. ve Uzun, E. ve Uzun, S. ve Yolsal, Ü. H. (2003) *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, s. 666

²⁵Emoto, M. (2017) *Evrenin Sudaki Şifreleri*, çev. Nelda Bayraktar, Arıtan Yayınevi, İstanbul

Yunan mitolojisinde su çoğu mitosta karşımıza çıkmaktadır. Denizlerin, akarsuların, nehirlerin, pınarların tanrıları ve perileri vardır. Denizler, Poseidon'un egemenliği altındadır. Depremlerin, denizlerdeki hareket sebebiyle gerçekleştiğine inanıldığından deprem Tanrısı olarak da geçen Poseidon, elinde tuttuğu üç dişli yaba ile dalgaları kabartıp, söndürebilecek güçtedir. Poseidon, yabasını dokundurduğu topraktan isterse su çıkarır veya çıkan suyu kurutur isterse de toprağı sular altında bırakabilir.²⁶ Yaşadıkları suyu koruyan su perileri olan Naisler, sularını içen ve sularında yıkananların hastalıklarına şifa dağıttıkları gibi sularına izinsiz girenleri de delirtirler.²⁷ Aşk acısını unuttururan Selemnos ırmağının suyundan başka, ölümsüzlük kazandıran sular da vardır.²⁸ Tanrıların yeminlerini sınayan Styks ırmağı, yeminlerini bozanları boğarak cezalandırmaktadır.²⁹ Tanrıların ceza olarak gönderdiği tufanlar, dinler tarihinde olduğu gibi Yunan mitolojisinde de geçmektedir.

Yağmur yağdıran Tanrı Zeus'un, elde etmek istediği kadınları yağmur olup döllemesi gibi kimi suların tanrısı tarafından yıkanan kişinin bekaretinin bozulduğu mitoslar ile suların eril özelliğine değinilmiştir.³⁰ Kendini beğenmişliği ile meşhur Narkissos, kendisini ilk defa berrak bir pınarda suyun yansımada görür ve aşık olur.³¹ Aşk ve güzellik Tanrıçası Aphrodite, Kronos'un babasının hayalarını kesip denize attığı yerde oluşan köpüklü dalgalardan doğmuştur.³²

Türk mitolojisinde; Altay yaratılış destanında, dünyanın önce uçsuz bucaksız sularla kaplı olduğu daha sonra Tanrı Ülgen'in yeri ve göğü yarattığı anlatılmaktadır. Yeryüzünün suların dibinden çıkan toprakla yaratıldığından bahsedilmektedir. Bir balığın taşıdığı Dünya, taşıyan balığın sayesinde dengede ve sabit durmaktadır. Balığın en ufak hareketinde yeryüzünde fırtınalar, tufanlar kopmaktadır. Aynı yeryüzü gibi insanın da denizin dibinden çıkarılan kille yaratıldığına inanılır. Birçok mitosta olduğu gibi Türk mitolojisinde de tufan geçmektedir. Yedi gün süren tufandan Nama ve ailesi kurtulmuştur. Türk mitolojisinde de Yunan mitolojisindeki Poseidon'a eş, denizlerin hakimi ve yeryüzündeki tüm suların koruyucusu bir tanrı

---

²⁶ Erhat A. (2011) *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 252

²⁷ A.g.k. s.211

²⁸ Gezgin, D. (2016) *Su Mitosları*, Sel Yayıncılık, İstanbul, s. 26

²⁹ Erhat A. (2011) *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 277

³⁰ A.g.k. s.293

³¹ A.g.k. s.211

³² A.g.k. s. 42

vardır. Adı Talay Kan'dır. Orhun yazıtlarında bahsedilen Yer-Su ruhları ise, iyi ruhlar grubunda olup nehirlerin kaynaklarında (pınarlarda), denizlerde yaşarlar ve sağlık, kötülüklerden korunma gibi insanlarla ilgili pek çok şeyi düzenlerler.³³

Kaşgarlı Mahmud, Divan-ü Lügat'üt Türk eserinde, yaz gününde çıkan bir yangının bir taşla kar yağdırılarak nasıl söndürüldüğünü anlatmaktadır. Bu taş Yad, Yada veya Yat ismiyle anılan yağmur ve kar yağdırmak için kullanılan bir taştır.

Türk mitolojisinde ejderha önemli bir yere sahiptir ve suları temsil eder. Bahar geldiğinde suların dibinde yaşayan ejderhanın gökyüzüne yükselip bulutların arasına yerleşerek bereketli yağmurlar yağdırdığına inanılır.³⁴

Türklerde ölen kişilerin yakıldıktan sonra külünün kutsal sayılan suya dökülmesi geleneği vardı.³⁵ Günümüzde Müslüman Türkler, ölen kişiyi defnedilmeden önce yıkar.

Günümüzde bahar geldiğinin işareti olarak halen kutlanmakta olan Nevruz, Anadolu'da yörelere göre değişmekle birlikte suyla ilgili pek çok ritüel barındırır. Nevruz günü suya girerek dilek tutmak, evlerin önünün yıkanması, evdeki kaplara taze sular doldurmak bunlardan bazılarıdır. Her sene Hıdırellez'de dileklerin yazıldığı kağıtlar sulara bırakılır.³⁶

Mısır mitolojisinde başlangıçta dünya karanlık bir su olarak geçmektedir. Güneş Tanrı Re-Atum, bu suyun üzerinden yükselerek doğarak, (Şu) hava ve (Tefnut) nemi yaratmıştır. Hava ve nemden (Geb ve Nut) yer ve gök meydana geldi. İnsanlar Gök ve Yer'in meydana gelişine sevinip ağlayan Güneş Tanrı'nın gözyaşlarından oluşmuştur. Mısırlılarda kutsal sayılan bereket kaynağı Nil nehrinin, Tanrı Osiris'in kendisi olduğuna inanılır.³⁷

---

³³ Ögel, B. (2014)*Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s.451-465

³⁴ Gezgin, D. (2016) *Su Mitosları*, Sel Yayıncılık, İstanbul s. 80

³⁵ Akcaalan, H. Anadolu'da Su Kültünün Yaşayan İzleri, https://www.academia.edu/37589584/Hacer_AKCAALAN_ANADOLUDA_SU_KULTUNUN_YASAYAN_IZLERI (Erişim Tarihi: 20/03/2019)

³⁶ A.g.m.

³⁷ Gezgin, D. (2016) *Su Mitosları*, Sel Yayıncılık, İstanbul s. 55-60

Mezopotamya kültüründe su büyük öneme sahiptir. İsim anlamı “iki nehir arasında” demek olan Mezopotamya, Dicle ve Fırat arasındaki toprakları işaret eder. Mezopotamya yaratılış mitinde de evren Abzu (tatlı su) ve Tiamat (tuzlu su) suların birleşmesiyle meydana gelmiştir. Yani yaratılıştan önce de su vardı. İnsan ise yine suların üzerindeki balçıktan yaratılmıştır. Tanrıça İnanna ölümler ülkesinden, üzerine yaşam suyu serpilince dirilerek kurtulur. Adad tanrı yağmur yağdırır. Mezopotamya mitolojisinde de Tanrılar insanları yarattıktan bir süre sonra onların kalabalığından sıkılır ve tufan yaratarak yeryüzünü sular altında bırakırlar. İnsanların en dürüstü Utnapiştım bir gemi inşa ederek altı gün süren tufandan ailesiyle birlikte kurtulur.³⁸

Mezopotamya’da uygulanan ceza olarak nehir tanrısından yardım istenirdi. Bir davada karara varılamayınca nehir tanrısından yardım istenirdi. Suçlu olduğundan şüphelenilen kişi nehre atılırdı ve eğer boğulmazsa nehir tanrısı onun haklılığını doğrular ve aklanırdı.³⁹

Ölümsüzlüğü elde etmek isteyen Gılgamış hiçbir ölümlünün geçemediği ölüm suyunu geçerek Utnapiştım’dan ölümsüzlüğün sırrını öğrenmek istemiştir. Utnapiştım ölümsüzlüğün olmasa da gençliğin sırrının yerini Gılgamış’a söylemiş. Gılgamış bu sırrın çiçeğini denizin dibinden çıkarmıştır. Fakat daha sonra denizden çıkan bir yılan onu ele geçirmiştir.⁴⁰

Çin mitolojisi hakkında bilgilerimizin kaynağı Shan Hai Jing’dir. Pangu Tanrı dünyayı kendi vücudundan yaratmıştır. Nehir ve göller Pangu’nun kanından yaratılmıştır. Yağmurlar ise terinden oluşmuştur. İnsanı, Tanrıça Nüwa sudaki yansımasından etkilenerek yaratma ihtiyacı hissetmiştir. Hızlanıp daha fazla insan yaratmak istemesiyle birlikte insanı yarattığı kilden bir havuz yaptıktan sonra hasır değneğini havuza batırıp hızla başının üzerinde çevirerek etrafa saçılan kil parçalarından diğer insanları yaratmıştır. Çin mitolojisinde yine tufan geçer. Dünyayı tehdit eden tufan için kara ejder Kong-Kong öldürülür. Ejderha motifini Çin mitolojisinde çokça görmekteyiz. Suyun, yağmurun, yıldırımın tanrıları olarak kabul edilirler. Suyun olduğu her yerde koruyucu bir ejderha olduğu inancı vardır. Çin

---

³⁸ Gezgin, D. (2016) *Su Mitosları*, Sel Yayıncılık, İstanbul s. 61-73

³⁹ Berkowitz, E. (2017) *Seks ve Ceza*, Kolektif Kitap, İstanbul, s. 42

⁴⁰ Çığ, M. İ. (2011) *Gilgameş*, Kaynak Yayınları, İstanbul, s. 7

inancında var olan cennet adada ölümsüzlük suyu akan yaşam suyu nehrinden bahsedilir. Ejderhalar uyuduğu zaman yağmur yağmaz, uyandıkları zaman gökyüzünde aralarında savaşa tutuştuklarında yağmur yağar. Eğer savaş uzar ise nehirler taşar, su baskınları olur. Ejderha elinde med cezir mücevherleri tutarak denizin alçalıp yükselmesine yol açarlar. Deniz azgın olduğunda denizciler suya mücevher bırakarak denizi sakinleştirmeye çalışırlar. Sel baskınları yaşanan Çin’de selllerle mücadele eden Dayu ve Gun kahramandan bahsedilir.⁴¹

Japon mitolojisini Kojiki, Nihon shoki ve Fudoki eserlerindeki betimlemelerden bilmekteyiz. Bu eserler Nara döneminde (710-794) yazılmışlardır. Japon mitolojisinde de yaratımdan önce su vardır. Şintoizm inancında başlangıçta dünya su üzerinde yüzmektedir. Daha sonra yer gök birleşir ve adalar, nehirler, şelaleler ve bunların tanrıları dünyaya gelir. Eril Tanrı İzanagi ve dişil Tanrı İzanami yeryüzündeki her şeyin oluşumunu sağlayan kamilerdir. İzanami’nin doğurduğu kamiler olan nehirler dalga, köpük gibi diğer su ile ilgili kamileri doğurur. İzanami’nin idrarından Mizuhanome-no kami (su kamisi) doğar. İzanami’nin ölümünün ardından İzanagi’nin üzüntüsünden döktüğü gözyaşlarından Nakisawame-no kami (gözyaşı ve su kamisi) doğar. Ölüler ülkesine giden İzanami’yi geri getirmek isteyen İzanagi, izanaminin kötülüğe bulaştığını görünce vazgeçerek geri dönmeye çalışır. Ölüler ülkesinden döndükten sonra suya girip yıkanarak, temizlenip, arınır.⁴²

Ünlü gezgin Sir John de Mandeville, Seylan’da bir dağın yamacından çıkan hayat pınarı için bu pınardan içen kişinin şifa bulup hastalıklardan kurtulacağını söylemiştir.⁴³

Dinler tarihinde su evrenin yaratılışından önce de var olan bir maddedir. Eski Hint metinlerinden Visnu Purana’da, evrenin bir okyanusa dönüştüğü yeryüzünün sulara olduğunu anlayan yaratıcı tanrı Pracapati’nin yeryüzünü cehennemden yukarı çıkarıp büyük okyanusun üzerine yerleştirdiği anlatılmaktadır. M. Ö. 1500-1000 yılları arasına tarihlenen Hint Veda metinlerinden birinde suyun tüm varoluşun kaynağı,

---

⁴¹ Erdoğan İnce, İ. *Doğu ve Batı Mitolojileri*, Delta Kültür Yayınevi, Ankara, s. 26

⁴² Tekmen, A. N., *Doğu ve Batı Mitolojileri*, Delta Kültür Yayınevi, Ankara, s.69-73

⁴³ Gezgin, D. (2016) *Su Mitosları*, Sel Yayıncılık, İstanbul s.105

bitkilerin özü ve yaratıcı güç olduğundan bahseder. Aynı zamanda uzun ömür sağladığından, her derde deva, hastalıkları uzaklaştıran ve hastaları iyileştirici özelliğinden de bahseder.⁴⁴

Su birçok inanışta kutsal sayılmıştır. Halk arasında söylenen “Su gibi aziz ol!” sözü de yine suyun kutsallığına gönderme yapmaktadır.

3.2.2 Tek Tanrılı Dinlerde Su

Eski Ahit’te, Tanrı yeri ve göğü yaratmadan önce yeryüzünün tamamen sularla örtülü olduğu yazmaktadır. Gece ve gündüzü yarattıktan sonra gökyüzünü yaratmış ve üçüncü günde bütün suları bir yere toplayarak kıtalara yer, sular yığına da deniz adını vermiştir. Tanrı suyu yaratmamış sadece düzenlemiştir. Toprağı sulayarak bitkileri oluşturmuş sonra da Adem’i yaratmıştır. Tanrı Ademoğlunun yoldan çıktığını görünce yarattığına pişman olur ve kırk gün kırk gece yağmur yağdırır. Yüz elli gün yeryüzünde kalan suların sebep olduğu tufanda tüm insanlar ve hayvanlar boğulurlar, yalnızca kendisini seven Nuh ve onunla birlikte olanlar tufandan kurtulur.

Musa Peygamber ve İsrailoğulları, Mısır’dan ayrılırken deniz kenarına geldiklerinde Musa Peygamber asasını suya değdirerek Kızıldeniz’in sularını ikiye ayırmış ve açılan yoldan boğulmadan geçerek kurtulmuşlardır. Allah’ın yolundan gitmeyip, puta tapan Mısırlılar, Musa ve kavminin arkasından deniz tekrar kapanınca suların altında kalmışlardır.

İncil’de İsa’nın su üzerinde yürüyebiliyor olmasından bahsedilir. Tatlı suyun tuzlu suya olan üstünlüğüne vurgu yapılır.

Hristiyanlıkta vaftiz töreni dine kabul için önemli bir ritüeldir. Kişinin suya batırılıp sudan çıkarılması ile İsa’nın ölüp yeniden dirilişi tasvir edilir. Vaftiz esnasında çıplak olunması Adem’in cennetten kovuluşuyla ilişkilidir. Cennetten kovulmadan evvel günahsız olan çıplak Adem gibi vaftiz olan kişi de günahlarından arınır.

---

⁴⁴ Eliade, M. (2009) *Dinler Tarihine Giriş*. çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, s. 196

Kuran'da ise canlı olan her şeyin sudan yaratıldığı, ilk insan Adem'in de balçık ve çamurdan; yani toprak ve suyun karışımından yaratıldığı Nur suresinde geçmektedir. Yine canlılar için gökten bir müjde olarak yağmurlarla tertemiz su indiği ve suyun ölü toprağı diriltilerek canlılar için türlü yiyeceklerin yetiştiği yazmaktadır. İnkâr edenler için yerden fışkıran sular ve gökten yağın yağmurlar ile yalnızca inananların kurtulduğu bir tufan gönderilmiştir. Suyun aynı zamanda temizlenmek için de indirildiği ve ibadet etmeden önce su ile abdest alınması mecbur koşulmuştur. Tanrı katının suyun üzerinde olduğu ve inanlara Rablerinin yanında altlarından ırmaklar akan cennet olduğu birçok ayette geçmektedir. Ayrıca içenlerin susuzluğunu gideren serin Kevser suyundan bahsedilmektedir. Yeryüzünde bu mucize maddenin bulunmasının Allah'ın varlığının işareti olduğundan bahsetmekte, bu maddenin belirli ölçüde yeryüzüne yerleştirildiği ve günün birinde yok edilebileceği de yine ayetlerde geçmektedir.

İslamiyette ab-ı hayat olarak bilinen suyu yalnızca Hızır'ın bulup içtiğine ve yıkanıp güce ve ölümsüzlüğe sahip olduğuna inanılmaktadır.⁴⁵ Kehf suresinde Musa'nın elinden düşürdüğü ölü balığın canlandığı ve yüzdüğü su da yine ab-ı hayattır. İslamiyette zezem suyu kutsaldır. Hacca gidenler oradan zezem suyu getirir, dağıtırlar.

---

⁴⁵ And, M. (2018) *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul s. 40

4. ÇAĞDAŞ SANAT KAVRAMI ve ÇAĞDAŞ SANATTA SUYUN KULLANIMI

Bu bölümde suyun aĐdaŐ sanatta nasıl ele alındığını görebilmek için öncelikle aĐdaŐ sanat kavramı ve akımlar incelenmiş devamında ise 1960 sonrası değişen sanat anlayıŐıyla birlikte suyun aĐdaŐ sanatta nasıl ele alındığı sanatçı yapıtları üzerinden irdelenmiştir.

4.1 Çağdaş Sanat Kavramı

Bu bölümde aĐdaŐ sanatın tanımı tez içerisinde ele alınan eserler bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır.

Çağdaş sanat, aĐdaŐ kelimesinin bize belirttiği gibi çağımıza ait olan, günümüz sanatını işaret etse de içinde aykırılıklar barındıran bir baŐkaldırıdır. YaŐadıĐımız ağın sanatını temsil etmesi düŐünülürken aslında çağının önünde yol alan, içinde bulunduğumuz çağa baŐkaldıran sanat üretimini ifade etmektedir.

Yirminci yüzyılda yaŐanılan kırılma ile günümüz sanatını da yönlendiren yeni bir döneme girilmiŐtir. YaŐandıĐı dönemde aĐdaŐ olan bu yeni sanat anlayıŐını günümüz sanatının yanında aynı kefedede tutamayacağımız için aĐdaŐ sanat olarak nitelendirememekteyiz. Zamanın hızla aktığı günümüzün geliŐen dünyasında sanat da değişime uĐramıŐ performanslar ve yerleştirmeler üretilmeye başlanmıştır. 1960'lı yıllardan günümüze dek devam etmekte olan sanatı bugün aĐdaŐ sanat olarak kabul etmekteyiz.

Günümüzde sanat akımları birbirinden keskin sınırlarla ayrılmamakta, sanatçıların yapıtları farklı akımlar başlığı altında bir arada incelenebilmektedir. Malzeme

yelpazesi de değişen ve genişleyen çağdaş sanat yeni malzemelerle farklı anlatım biçimleri geliştirmiş ve bu sayede sanatçılara özgürlük sağlamıştır. Günlük hayatta sıklıkla karşımıza çıkan nesnelere artık bir sanat ürünü olarak yerini almaya başlayarak izleyenlerin aklına “Bu sanat mıdır?” sorusunu getirmektedir.

Bu tez çalışması suyu malzeme olarak seçip buz, su ve sis olarak farklı hallerde kullanan çağdaş sanatçıların yapıtlarını incelemektedir.

4.2 Çağdaş Sanatta Suyun Farklı Hallerde Kullanımı

Su maddenin üç halinde de bulunabilir. Bu bölümde katı, sıvı ve gaz hali başlıkları altında çağdaş sanatçıların suyu yapıtlarında ne amaçla kullandıklarını incelenmektedir.

4.2.1 Katı Hali

Pier Paolo Calzolari, 1943 yılında İtalya'nın Bologna kentinde dünyaya gelmiştir. Çocukluğunu ve gençliğini Venedik'te geçiren sanatçı, sular üzerine kurulu, kanallar şehri Venedik'in kendine has ışığından ve bu ışıkların mermer binalara yansımalarıyla oluşan beyaz renkten etkilenmiştir ve sanatını üretirken bu beyaz rengi aramış, eserlerinde onu kullanmak istemiştir. Sanat üretiminin ilk yıllarında iki boyutlu tuval üzerine eklediği materyaller ile üçüncü boyutu keşfetmiş ardından bu boyut kazandırma fikri sanatçıyı dördüncü bir boyut olarak zamanı da işlerine ekleyerek süreç odaklı yerleştirmeler üretmeye doğru götürmüştür ki sanatçı sürecin önemli olduğu Arte Povera akımının ilk ve malzeme seçimi bakımından en yenilikçi temsilcilerinden birisi olarak bilinmektedir. Sanatçının işlerinde buz kullanmasının sebeplerinden birisi suyun donarken aldığı beyaz rengi elde etmek bir başka sebebi de suyun buza dönüşme sürecindeki kimyasal boyuttur.

Bembeyaz bir güvercinin sahip olduğu beyaz renk gibi sadece doğada görülebilen bu saf beyazı arayan sanatçı, dondurucu makinesiyle işlerini dondurarak adeta onları beyaza boyamaktadır. Dondurulmuş su ile saf beyaz üretimi ve ışığın kullanımı sanatçıya özgü bir özelliktir ve işlerinde sürekli yinelenir. Boyayla elde

edilemeyecek bu saf beyaz rengin bir katman halinde eserlerini sarması sanatçının işlerine yeni bir boyut daha katarak estetik bir zenginlik kazandırır.

Görsel 1’de yer alan yerleştirmesi “Crazy Angel Artist” de görüldüğü gibi sanatçı eserlerini buzla kaplayarak süreci, buzı üreten makinelerin homurtusunu dinleterek sesi, yazıyla birlikte kavramı eserlerine ekleyerek işlerinin çok boyutlu olarak okunmasına olanak sağlar.

Görsel 1: Pier Paolo Calzolari, “Crazy Angel Artist”, Yerleştirme, 1968, Mumok, Viyana

Sanatçı üzerinde metal harflerle “mi rfea pra” yazan, köşesinde bir mum bulunan, donmakta olan bakırdan üç basamaklı bir merdiven olarak tasarladığı yerleştirmesi “Scalea” (Görsel 2) ile bilgiye giden yolda karşılaştığımız inişleri ve çıkışları sembolize etmiştir. Aydınlığı köşede yanan mumla simgeleyen sanatçı bir yanda donma gerçekleşirken bir yandan mum aracılığıyla eriyen olarak sıcak ve soğuk gibi zıtlıklar arasındaki diyalektiği ortaya koyarak eserine ruhsal bir boyut kazandırır.

Görsel 2: Pier Paolo Calzolari, “Scalea”, Yerleştirme, 1968, Castello di Rivoli Museum of Contemporary Art, Torino

Sanatçı gündelik objelerden seçtiği Görsel 3’te yer alan “Sedia” isimli yerleştirmesinde, terakotadan iki sandalye kullanmıştır. Sanatçı kendisine özgü bir malzeme olarak sandalyelerin minderlerinde kurşun kullanmıştır ve yine alışlagelmiş olarak onları buz makinesine bağlamıştır. İki sandalye arasında bulunan ekmek, sandalyeleri birbirleriyle ilişkilendirmektedir. Buz makinesi çalışmaya başladıktan sonra zaman geçtikçe sandalyenin minderleri donmaya başlayarak beyaz renge bürünür ve sanatçının işinin estetik özü olan değişim süreci başlar.

Görsel 3: Pier Paolo Calzolari, “Sedia”, Yerleştirme, 1986, Castello di Rivoli Museum of Contemporary Art, Torino

1956 doğumlu İngiliz sanatçı Andy Goldsworthy, çalışmalarında malzeme olarak doğayı kullanmaktadır. “Doğada Sanat” başlığı altında değerlendirilen işlerinin çoğu tez çalışmasının kapsamına girmektedir. Tamamından bahsetmenin tezin ana konusundan uzaklaşılmasına sebep olacağından sadece birkaçı tez içerisinde ele alınmıştır.

Sanatçının çalışmaları çoğunlukla gelip geçicidir ve çevresel koşulların etkisiyle şekillenmekte ve sonlanmaktadır. Sanatçı doğa ile karşılıklı oyun oynarcasına yapıtlarını gerçekleştirmektedir. Yapıtlarında kullandığı buz ve kar zamanla eriyeceğinden, yapıştırıcı olarak kullandığı su buharlaşacağından zaman sanatçı için çok önemli bir kavramdır ve bu sebeple eserlerini gerçekleştirmeye bitiş zamanını planlayarak başlamaktadır.

Sanatçı, Görsel 4’te yer alan “Ice Spiral” işini hava sıcaklığının sıfırın altında olduğu gece saatlerinde çalışarak üretmiştir. Bu işinde suyu yapıştırıcı olarak kullanan sanatçı sarkıtları ağaca sarılı bir spiral şeklinde düzenlemiştir. Gün doğumunda ışığın eser üzerindeki etkisini görmek istemiş ve eseri fotoğraflamıştır. Yapıt bir süre sonra eriyerek kendiliğinden kaybolmuştur.

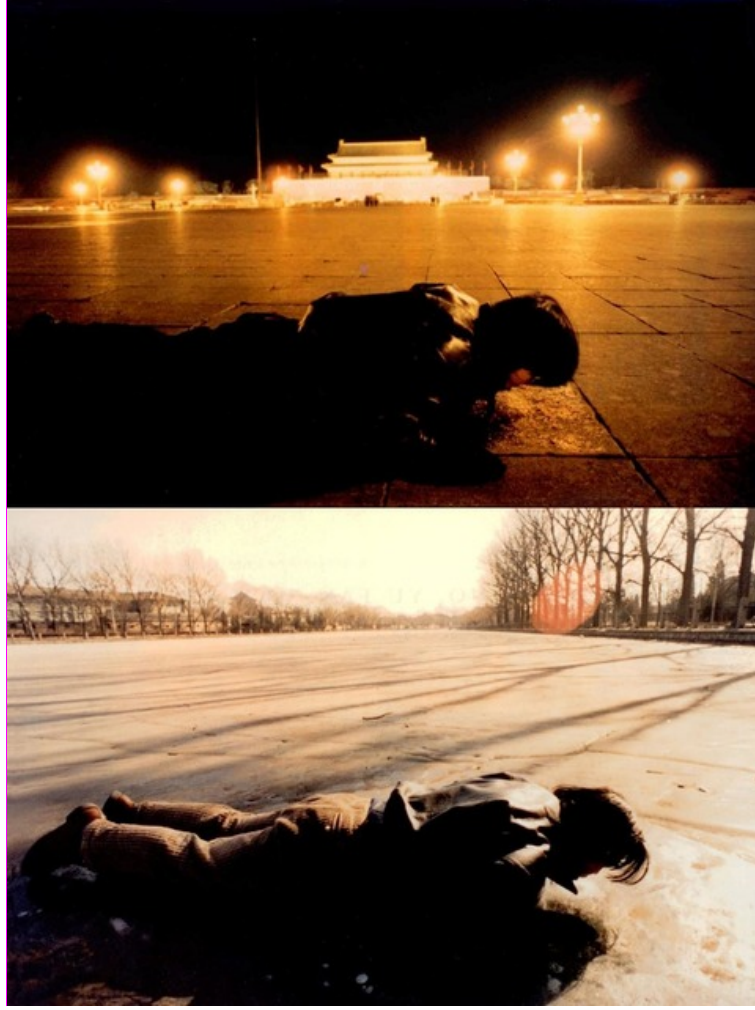
Doğanın hareketiyle değişen ve dönüşen yapıtlar üreten sanatçı dinamizmiyle doğaya hareket katan sudan etkilenerek, suyu farklı halleriyle akışkanlığından ve dönüşümünden yararlanarak yapıtlarında sıklıkla kullanmıştır.

Görsel 4: Andy Goldsworthy, “Ice Spiral”, Arazi Sanatı, 1995

Çin’in önde gelen çağdaş sanatçıları arasında yer alan Song Dong, 1966 yılında Pekin’de doğmuştur. Sanatçı Pekin’de iki farklı yerde; Tiananmen Meydanı’nda ve Houhai Gölü’nün buz tutmuş yüzeyinde bir kış akşamında 40 dakika boyunca yere uzanıp nefesinin ısıyla buzu eritmeye çalıştığı performansı “Breathing, Part 1 and Part 2’yi (Görsel 5) gerçekleştirmiştir. Tiananmen Meydanı’nda nefesiyle buz tutan zeminde yuvarlak bir iz bırakarak buzu eritebilmiş fakat sabah olduğunda erittiği bölge yeniden buz tutmuştur. Göl üzerindeki buzu eritmeye ise nefesi yetmemiştir. Sanatçı performansı, değişiklik yapmanın gücüne ve değişim gerçekleştiğinde de bunu korumanın gücüne gönderme yapmaktadır. İnce tabaka buzun daha kolay eridiğini oysa bir göl dolusu buzun erimesinin daha zor olduğunu göstererek birlik olmanın gerekliliğini vurgulayarak politik bir mesaj vermek istemiştir.

Görsel 5: Song Dong, “Breathing, Part 1 and Part 2”, Performans, 1996, Tiananmen Meydanı ve Houhai Gölü

1975 doğumlu Finlandiyalı sanatçı Antti Laitinen, aslen fotoğraf eğitimi almış, yüksek lisansını Güzel Sanatlarda tamamlamıştır ve günümüzde doğa ve insan ilişkisini ele aldığı, beden sanatı ve arazi sanatını kapsayan performanslar gerçekleştirmektedir. Sanatçı, performanslarını genellikle galeri mekanından çok, büyük bir stüdyo olarak gördüğünü ifade ettiği doğada gerçekleştirmektedir. Finlandiyalı sanatçı, çocukluğundan hafızasına yer eden imgeleri sanatında kullanmıştır. Ada, su ve ağaçlar sanatçının işlerinde sıklıkla görülmektedir. İzleyici karşısında performans gerçekleştirmekten hoşlanmayan sanatçı performanslarını gerçekleştirirken yalnız olmasının izleyici tarafından rahatsız edilme ihtimalini ortadan kaldırdığını dile getirerek, daha çok video performans gerçekleştirmeyi tercih ettiğini verdiği bir röportaj sırasında dile getirmiştir. Sanatçının işleri planlı olarak başlar fakat sonrasında sanatçının kontrolü dışında, o anki koşullarla yeniden biçimlenir ve planlanandan farklı sonuçlanır. Genellikle de işleri bir süre sonra yok

olur. Geriye yalnızca fotoğraflar ve video kayıtları kalır. Sanatçı bu mücadele sürecinin ilgisini çektiğini, sonucun başarısıyla ilgilenmediğini dile getirmektedir.

Sanatçı “Attempt to Split the Sea” çalışmasında (Görsel 6) buzlu malzeme olarak kullanıp Musa benzeri bir rol üstlenerek denize giden yolu kazarak bir yol açmıştır.

Görsel 6: Antti Laitinen, “Attempt to Split the Sea”, Performans, 2006

Sanatçı kardan oluşturduğu 7 metreküp buzlu kış aylarında strafor kutunun içinde muhafaza edip yaz geldiğinde onu gezdirerek erittiği “Growler” isimli performansında (Görsel 7) eriyen buzlu kendi doğasına geri dönmesi için sulara bırakmıştır. Sanatçının küresel ısınma sebebiyle her gün eriyen buzullara dikkat çekmek için gerçekleştirdiği performansında, sanatçının işlerinde alışık olduğumuz absürtlük ve mizah ön plandadır. Buzun eriyip suya karışarak yok oluşunu mesajını desteklemek için kullanmıştır.

Görsel 7: Antti Laitinen, “Growler”, Performans, 2009

Sanatçı Görsel 8 ve 9’da yer alan “Lake Deconstruction” isimli performansında buz tutmuş gölden tuğla biçiminde keserek aldığı buzları heykel malzemesi olarak kullanarak minimalist bir heykel inşa etmiştir.

Görsel 8-9: Antti Laitinen, “Lake Deconstruction I-II”, Heykel, 2011

1959 doğumlu Belçika’lı sanatçı Francis Alÿs, aslen mimarlık eğitimi almıştır. Birçok sivil toplum örgütünde gönüllü olarak çalışan sanatçı, 1986 yılında depremde hasar gören binaların onarımı için ilk defa Meksika’ya gitmiştir. Sonraki yıllarda Meksika’da kalmaya karar verir, ilk yıllarında geçimini sağlamak için mimarlık yapar daha sonra mimarlığı bırakarak sanat üretmeye başlar. Asıl adı olan Francis de Smedt’i Meksika’da yaşama kararı aldığı sırada Belçika’dan kaçabilmek için Francis

Alÿs olarak değiştirmiştir, daha sonra bu takma ad eserlerinde kullandığı bir rumuza dönüşmüştür. İlk dönem çalışmaları Meksiko şehrine olan ilgisi ve keşfi üzerine kuruludur. Sanatçının çalışmaları kavramsal sanat başlığı altında incelenmektedir. Günlük hayatta sıkça gördüğümüz şeyleri yeniden daha derinden bakmamızı sağlar. Şiirsel bir anlatımı olan sanatçı sade ama güçlü senaryolarla zihinde kalıcı imgeler yaratmaktadır.

1997’de, “Sometimes Making Something Leads to Nothing” başlığı altında gerçekteşirdiği performansı “Paradox of Praxis I”de (Görsel 10), sıcak bir yaz gününde dikdörtgen bir blok şeklindeki buzı dokuz saat boyunca buz tamamen eriyene kadar Meksiko sokaklarında iterek gezdirmiştir. Zorlu bir görevi gerçekteşiriyormuşçasına ciddiyet içerisinde buzı ittiği bu projesinde absürtlük ön plandadır. Sonuç olarak ittiği buz eridikçe buzun buhar olup uçması sonucu elinde kalan hiçlik, Latin Amerika halkının emek ve kazanımları arasındaki büyük orantısızlığı sorgular.

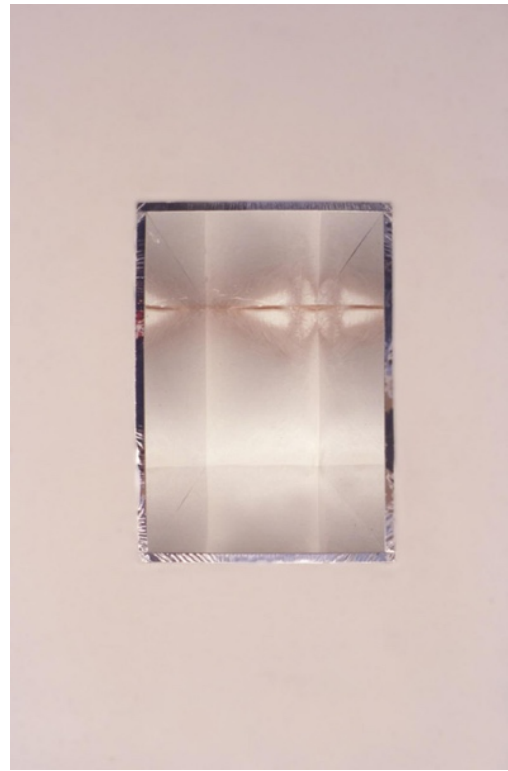

Görsel 10: Francis Alÿs, “Paradox of Praxis I”, Performans, 1997, Meksika

1967 doğumlu sanatçı Olafur Eliasson, İzlanda ve Danimarka’da büyümüştür. Danimarka’da Güzel Sanatlar Akademi’sinde eğitim gören sanatçı, 1995 yılında Berlin’e yerleşmiştir ve halen orada yaşamaktadır. Sanatçı ışık, su, sis gibi doğal elemanlar kullanarak yerleştirmeler gerçekteşirir. Galeri mekanlarını ve halka ait

alanları bu doğal elemanlar ile üç boyutlu çevreye dönüştürerek izleyicinin mekanı kendi bedeniyle duyumsayarak deneyimlemesini sağlar.

Sanatçı, Almanca Buz Penceresi anlamına gelen “Eisfenster” projesinde (Görsel 11-12) ahşap bir kaide üzerine yerleştirdiği buzun arkasındaki duvara bir delik açıp içerisine yerleştirdiği ayna ve ona bağlı olarak folyo ile kapladığı ahşap paneller ile cam yerine buz kullandığı bir buz kaleydoskopu yaratmayı amaçlamıştır. Buzun renkleri kırmasını kullanarak izleyicilere farklı görüntüler sunmuştur. Danimarkalı sanatçı buz sanatında sıklıkla kullanmaktadır.

Görsel 11-12: Olafur Eliasson, “Eisfenster”, Heykel, 1998, Galerie Peter Kilchmann, Zürich

Görsel 13’te yer alan kutulardan getirilen buzulların saat şeklinde yerleştirildiği “Ice Watch” projesi üç kez farklı lokasyonlarda Londra, Paris ve Kopenhag’da sergilenmiştir. Grönland’dan bu uzak şehirlere getirilen on binlerce yıllık arktik buzun izleyenlerin gözü önünde erimesiyle, kutulardaki buzulların erimekte olduğu gerçeği ve küresel ısınmanın varlığı somut olarak ifade edilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın amacı iklim değişikliğinin çevre üzerindeki etkisini hatırlatarak farkındalık yaratmaktır. Buzulları saat şeklinde yerleştirerek zamanın azaldığını buzulların erimekte olduğunu dolaysız olarak dile getirmek istemiştir. Sanatçı, devlet

ve büyük firmaların iklim değişikliğine karşı harekete geçmesi için projenin bir teşvik olmasını umut etmektedir.

Sanatçı, on bin yıl önce atmosferde yüzde otuz daha az karbondioksit olduğundan bu buzulların kokusunun on bin yıl önceye ait olduğunu dile getirmektedir. İzleyenler buzulları isterlerse koklayabilmekte, erirken oluşan çıtırtıları dinleyip, tadına bakarak onlar ile etkileşim içerisine girebilmektedirler.

Görsel 13: Olafur Eliasson, “Ice Watch”, Yerleştime, 2014, City Hall Square, Kopenhag

Sanatçı, Görsel 14’te yer alan “Still River” yerleştimeinde farklı erime aşamalarındaki her biri 1 metreküp olan beş adet blok buzı sergilemiştir. Yakınlardaki bir nehirden alınan suyun dondurulmasıyla elde edilen buzlar en az eriyenden en çok eriyene doğru sıralanarak galeriye konmuştur. Tamamen eriyen buzlar yeni bir buz bloğuyla değiştirilmektedir böylelikle ilk baştaki dizilim sürekli bozulmaktadır.

Sanatçı bu yerleştimei ile izleyicilerin algılarıyla oynamaktadır. Eriyip yok olduğunu sandığımız en küçük buzun bir süre sonra en büyük buza dönüştüğünü, en büyük sandığımız buzun da aslında en küçük buz olabileceğini düşündürmektedir. Sanatçı yapıtında buzun suya ve yeniden buza dönüşümünü yapıtında kullanmıştır.

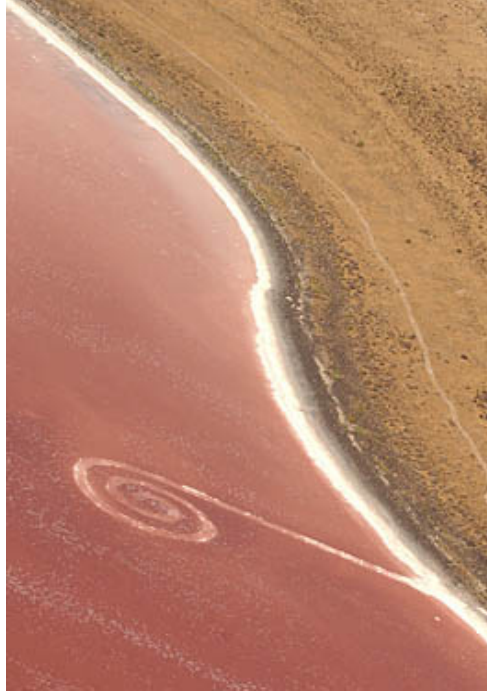
Görsel 14: Olafur Eliasson, “Still River”, Yerleştirme, 2016, Long Museum, Shanghai

4.2.2 Sıvı Hali

1938 doğumlu Amerika’lı sanatçı Robert Smithson, endüstriyel faaliyetlerin kirlettiği alanlarda kendi deyimiyle fırça yerine buldozer kullanarak alana özgü eserler üretmiştir.

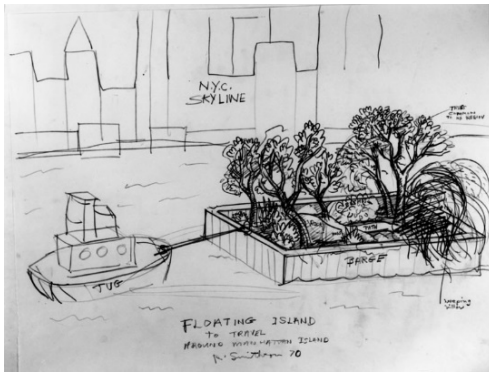
1970 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nin Utah eyaletindeki Büyük Tuz Gölü’nde dört hektarlık bir alana taş, toprak ve kaya ile “Spiral Jetty” adını verdiği sarmal bir dalgakıran (Görsel 15) yerleştirmiştir. Tuz ve mineral açısından dünyadaki en zengin göllerden biri olan Büyük Tuz Gölü’nde suyun rengini pembeye çeviren özel bir alg türü yaşamaktadır. Bu alg türünün sudaki miktarına bağlı olarak göl zaman zaman pembe ve hatta kırmızıya dönüşmektedir. Rüzgar, yağmur ve su seviyesinin değişimi ile taşınan mineral ve tuzlar da yapıtın görüntüsüne sürekli olarak müdahale ederek dalgakıranı yeni bir renge boyamaktadır. Yapıt, su seviyesinin yükselip alçalmasıyla birlikte zaman zaman kaybolup sonra yeniden ortaya çıkarak doğa ile etkileşime geçmekte ve canlı bir varlığa dönüşmektedir. Arazi sanatı başlığı altında değerlendirilen yapıt, doğa ile kurduğu bu diyalogla sürekli değiştiğinden süreç sanatı kapsamına da girmektedir.

Görsel 15: Robert Smithson, “Spiral Jetty”, Arazi Sanatı, 1970, Büyük Tuz Gölü, Utah

Robert Smithson, “Spiral Jetty” projesini gerçekleştirdiği yıl “Floating Island” projesi (Görsel 16-17) için çizimler yapmaktaydı. Sanatçının hayattayken gerçekleştiremediği proje sanatçının vefatından sonra eşi Nancy Holt’un desteği ile 2005 yılında gerçekleştirilmiştir. Proje, Hudson Nehri boyunca Manhattan’ın etrafında bir gemi tarafından çekilen üzerinde ağaç ve çalılırların olduğu yapay bir adadan oluşmaktadır. Kent sakinleri bu yapay adayı uzaktan izlemişlerdir. New York gibi metropol şehirlerde halkın doğaya olan uzak konumunu simgelemekte olan bu proje için Nancy Holt, Robert Smithson’un New York Central Park’a referans olarak tasarladığını dile getirmiştir.

Görsel 16-17: Robert Smithson, Nancy Holt, “Floating Island to Travel Around Manhattan Island”, Performans, 1970, 2005, New York

Hans Haacke, 1972 yılında Krefeld'deki Hans Lang Müzesi'nde gerçekleştirdiği Görsel 18'de yer alan "Rhine Water Purification Plant" isimli yerleştirmesinde Ren Nehri'nin suyunu filtrelerle arıttıktan sonra kare şeklindeki bir tanka boşaltmıştır. Tanka yerleştirdiği japon balıkları arıtılan temiz su sayesinde hayatta kalmaktadırlar. Arıtılan suların fazlası tekrar bahçeye verilerek ekosisteme dönmektedir. Haacke, bu çalışmasını gerçekleştirdiği sene Ren Nehri, Krefeld şehrindeki endüstriyel atıklar sebebiyle aşırı derecede kirlenmişti. Sanatçı yaşatmaya çalıştığı balıklar ile politik bir mesaj vermek istemiştir.

Görsel 18: Hans Haacke, "Rhine Water Purification Plant", Yerleştirme, 1972, Haus Lange Müzei, Krefeld

1955 doğumlu Amerikalı sanatçı Jeff Koons, 1985 yılında, Görsel 19'da yer alan "Equalibrium" adını verdiği seri bir çalışma üretmiştir. Bu seride; akvaryum tanklarına yerleştirdiği basketbol topları su içerisinde değişik batma seviyelerinde dengede durmaktadır. Formları itibariyle hareket fikrini akla getiren toplar, su içerisinde olduğundan hareketsizdirler. Yalnızca galeri mekanındaki titreşimlerle çok az hareket etmektedirler. Sanatçı bu çalışmasında şişebilen bir şey olarak topları hazır nesne olarak kullanmıştır. Şişme durumunu, insan olarak nefes alıp vermek zorunda oluşumuzla ilişkilendirerek canlılığın sembolü olarak görmekte olan sanatçı şişirilme durumunu eserlerinde sıklıkla kullanmaktadır. Sanatçı suyun kaldırma kuvvetiyle topların suda asılı pozisyonundaki hareketsiz görüntüsünün kendisinde ileride dünyaya gelip hareketlenecek olan ana rahmindeki embrioyu çağrıştırdığını dile getirmektedir.

Rıfat Şahiner, Jeff Koons'un basketbol toplarını kullanımını,

“Bu toplar, kullanılmamış, el değmemiş ve sonsuzcasına yeni olarak tescillenmiş olarak teşhir edilmektedir. Bu sonsuzcasına yenilik hali, kullanışsızlık ideali, Amerikan toplumundaki geleneksel yapı içinde alt sınıfa mensup olan siyahların üst sınıflara terfi edebilmek amacıyla başarıyı hedefledikleri bir oyuna; basketbola vurgu yapmakta ve bu toplumsal fenomenin altını çizmektedir.”⁴⁶ diyerek açıklamaktadır.

Görsel 19: Jeff Koons, “Equilibrium Series, Three Ball 50/50 Tank”, Heykel, 1985, Tate, Londra

1973 Buenos Aires, Arjantin doğumlu sanatçı Leandro Erlich Görsel 20’de yer alan “Swimming Pool” isimli görünürde sıradan bir havuza benzeyen yerleştirmesiyle, bir havuzu üzeri çok az suyla örtülü şeffaf cam ile ikiye ayırmakta ve gerçekte iki ayrı bölümden oluşan bir mekan yaratmaktadır. Ziyaretçiler havuzu hem dışarıdan hem de içeriden dolaşabilmektedirler. Sanatçı yarattığı illüzyon ile suyun altında ıslanmadan kıyafetlerle gezinebilme deneyimi sunarak ve havuzun dışından bakıldığında suyun altında yürüyen kıyafetli insanlar sergileyerek algılarımızla

⁴⁶ Şahiner, R. (2008) *Sanatta Postmodern Kırılmalar ya da Modernin Yapıbozumu*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, s. 116

oyunmakta, mekan ile olan ilişkimizi ve onu nasıl algıladığımızı sorgulamaktadır. Sanatçının havuzun iç ve dış mekanı arasında kullandığı su görüntüleri kırarak, izleyenlerin yürüyen figürleri gerçekten suda gibi algılamasını sağlamıştır.

Görsel 20: Leandro Erlich, “Swimming Pool”, Yerleştirme, 1999, 21st Century Museum of Contemporary Art, Kanazawa, Japan

Antti Laitinen, performans sanatını tamamen rastlantısal bir şekilde “Sweat Work” çalışmasını (Görsel 21) gerçekleştirirken keşfettiğini, işinin aslında bir performans olduğunu sonradan öğrendiğini dile getirmiştir. Sanatçı, “Sweat Work” işinde dev bir hamster tekerleğinin içinde koştuğundan sonra terleyen çıplak vücudunu fotoğraf kağıdına basarak kendi portre serisini oluşturur. Bu serideki görüntüler, neolitik dönem mağara resimlerini andırmaktadır ve Yves Klein “Anthropometry Series”i ve Ana Mendieta’nın “Silueta Series”inden referanslar barındırır.

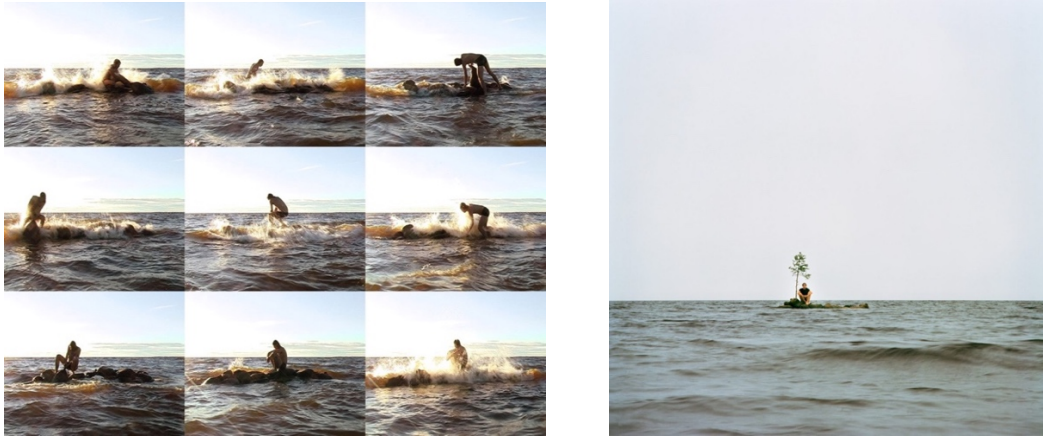

Görsel 21: Antti Laitinen, “Sweat Work”, Performans, 2004

2007 yılında bir dizi fotoğrafla sergilediği “It’s My Island” performansında (Görsel 22-23) sanatçı, üç ay boyunca toplamda iki yüz adet kum torbasını, kum, çuval ve kürek dışında hiçbir malzeme kullanmaksızın Baltık Denizi sularına sürükleyerek kendine ait, üç metre uzunluğunda, küçük bir adacık inşa etmiştir. İlk bir buçuk ayda adanın inşası tamamlanmış olmasına rağmen fırtına ve dalgalar adayı tahrip ettiği için devamlı yeni kum torbaları ekleyerek adayı daimi kılmaya çalışmıştır. Suyun giderek soğuması ve dalgaların artmasıyla sanatçı performansını sonlandırmak zorunda kalmış ve ada en sonunda doğa tarafından günbegün yok edilmiştir. Su bu performansta yıkıcı bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sanatçının kendi adasını inşa ettiği bu performansı için fikrin, Berlin’de kaldığı sürede zihninde oluşmaya başladığını ifade etmiştir. Bir gün duş alırken boyu uzun olduğu için küvette oturmak zorunda kalmış ve dizlerinin su seviyesinin üzerine gelmesiyle oluşan görüntüyü adaya benzeterek “ada” kavramını sorgulamaya başlamıştır. Adanın tanımının ne olduğunu, su içinde yükselen her kara parçasına ada deyip diyemeyeceğimizi, bunun için limitin ne olduğunu sorguladığını dile getirmiştir. Ve kendi adasını inşa etmeye karar vererek, video performansını gerçekleştirmiştir. Antti Laitinen’in işlerinde sıklıkla karşılaştığımız mizah bu performansında da yine ön plandadır. Kum torbalarıyla inşa edilmiş bir adanın yok

olacağı en başından belli olmasına rağmen, sanatçı izleyicilere maddi olarak sahip olmaya gücünün yetmediklerini, çok isterlerse belirli bir emek ile elde edemeyeceklerini sorgulatmaktadır. Sanatçı çalışmasında ada kavramını kullanarak adayla bağdaştırılan tecrit, içine kapanma, esaret gibi durumları ve her insanın kendisiyle başbaşa kalma ihtiyacını simgelemektedir.

Görsel 22-23: Antti Laitinen, “It’s My Island”, Video Performans, 2007

Sanatçı Görsel 24’te görülen bir başka işi “Lake Shift” adını verdiği 2016 yılındaki video performansı hakkında gölü iki kova ile taşımaya giriştiğini ifade eder. Beş günlük bir performans ile Danimarka’da bir gölün yerini değiştirmektedir. Sanatçı yine mizahın ön planda olduğu bu performansında emeğin değerine vurgu yapmakta, isterseniz belirli bir emekle bir nehrin yerini değiştirmek gibi neredeyse imkansız bir hedefi gerçekleştirebilirsiniz demektedir.

Görsel 24: Antti Laitinen, “Lake Shift”, Video Performans, 2016

Çin’li sanatçı Song Dong’un babası çocukluğunda sanatçıyı kaligrafisini geliştirebilmek için mürekkep yerine suyla, kağıt yerine de taşa yazması için yönlendirmiştir. Sanatçı, çocukluğunda maddi sebeplerle sıklıkla gerçekleştirdiği bu eylemi sanatında da kullanmakta ve yazarak içini döktüğü ve arındığı terapötik bir ritüele çevirmektedir. Mürekkeple kağıt üzerine yazılanlar günün birinde birilerinin eline geçebilir ve okunabilir ama taşa suyla yazılanlar buharlaşıp uçacağından sanatçı rahatlıkla içinden gelenleri yazıya dökmektedir. Taşın bir süre sonra hayatının bir parçası haline geldiğini dile getiren sanatçı, ona duygularını açıklıkla ifade edebilmenin rahatlatıcılığından bahsetmektedir. Sanatçı, suyla yazı yazarak farklı ülkelerde Görsel 25’te bir örneğini görmekte olduğumuz farklı performanslar gerçekleştirmiştir.

Görsel 25: Song Dong, “Writing Diary with Water”, Performans, 1995

Sanatçının 2018’de gerçekleştirdiği Görsel 26’da yer alan “Water Temple” isimli yerleştirmesi, izleyicilerin interaktif olarak katılım göstererek üzerine resim yapabilecekleri akrilik duvarlardan oluşmaktadır. Müzelerden alışık olduğumuz dokunma yasağının aksine bu yerleştirmede izleyici sanat pratiğine katılmaya davet edilmektedir. Farklı şekil ve ölçülerde fırçalar, su dolu kapların içerisinde durmaktadır ve izleyici kendi seçtiği fırça ile yarı saydam akrilik duvar üzerine çizim yapmaktadır. Su buharlaştığından çizilenler bir süre sonra yok olmaktadır. Hayatın hızla akıp geçtiği günümüzde sanatçı seyircileri bir anlığına yavaşlayıp, resim yaparak rahatlamaya davet etmekte ve bunu yaparken de suyu kullanarak

katılımcılara suyun doğal hareketi olan buharlaşmanın etkisiyle kaybolan çizimler aracılığıyla dünyanın gelip geçiciliğini ve yavaşlamaya ihtiyacımız olduğunu hatırlatmaktadır.

Görsel 26: Song Dong, “Water Temple”, Yerleştirme, 2018, Kochi Muziris Bienali, Koçi

1967 Bosna-Hersek doğumlu sanatçı Maja Bajević’in, iki Bosna’lı mülteci kadınla birlikte Çemberlitaş Hamamı’nda yalnızca kadınların içeri girerek izleyebildiği beş gün boyunca sürdürdükleri “Washing Up” performansına (Görsel 27) ait kayıt ve fotoğrafları 2001’de 7. İstanbul Bienali’nde sergilenmiştir. Sanatçı, bu iki mülteci kadınla birlikte, çok ince kumaşlar üzerine nakışla işlenmiş eski Yugoslavya Cumhurbaşkanı Tito’nun sloganlarını beş gün boyunca kumaşlar parçaları olana kadar defalarca yıkamışlardır. Tito’nun sloganlarını Türkçe, Boşnakça ve İngilizce olarak kumaşlar üzerine işleyen sanatçı, politik sözlerin zamana özgü olduğunu, farklı bir zamanda söylendiğinde gülünç hale dönüştüğünü ifade etmiştir. Tek tanrılı dinlerde suyun nasıl yer aldığını incelediğimiz bölüm 3.2.2. Tek Tanrılı Dinlerde Su alt başlığı altında detaylı bir şekilde değinildiği gibi yıkama eylemi kutsal anlamlara sahiptir ve günahlardan arınmayı sembolize etmektedir. Ayrıca sanatçı yıkamanın psikolojik olarak kadınların acı, kayıp, ölüm ve strese karşı geleneksel bir reaksiyonu olduğunu belirtmiştir. Tito’nun sözlerinin yazdığı kumaşları yıkayarak sembolik olarak bu sözleri tahrip ettiklerini dile getirmiştir.

Görsel 27: Maja Bajevic, “Women at Work-Washing Up”, Performans, 2001, Çemberlitaş Hamamı, İstanbul

1946 doğumlu Sırp performans sanatçısı Marina Abramoviç, beş kanallı video yerleştirmesi olarak sergilediği “Cleaning the Mirror” performansında (Görsel 28) kirle kaplı iskeleti su ve sabunla fırçalayarak temizlemektedir. Fırçaladıkça temizlenen iskeletin rengi açılmakta, sanatçı ise kirlenmekte ve kararmaktadır. Böylelikle canlı olan ve ölü olan birbirine karışmaktadır. Sanatçı performansının ölüm ve yaşamın zıtlığına dikkat çekmek istediğini, metaforik olarak yüzleşeceğimiz son ayna olan ölümü işaret ettiğini belirtmektedir.

Görsel 28: Marina Abramoviç, “Cleaning the Mirror”, Performans, 1995

Abramoviç, 1997 Venedik Bienali'nde gerçekleştirdiği, üzerinde tertemiz beyaz bir elbise ile bir yandan 1500 adet taze kanlı kemik yığınındaki kanları yanındaki içi siyah su dolu kovaya fırçasını batırıp temizlemeye çalışırken bir yandan çocukluğundaki halk şarkılarını mırıldanıp ağlayarak gerçekleştirdiği “Balkan Baroque” isimli dört günlük performansı (Görsel 29) sırasında Venedik'te havanın çok sıcak olduğunu ve birkaç gün içinde kemiklerin içinden solucanların çıkmaya başlayarak dayanılmaz bir koku oluştuğunu dile getirmiştir. Yıkama eylemiyle sanatçı kendisini rahatlatmakta ve çocukluğundaki melodilerle birlikte bunu bir çeşit ritüel haline dönüştürmektedir. Performansının ana fikri olan kemiklerdeki kanı temizlemeye çalışmanın, Eski Yugoslavya'daki savaşın utancını silmenin imkansızlığı gibi imkansızlık üzerine kurulu olduğunu ifade etmiştir. Performansı sırasında ortaya çıkan koku ve sanatçının ağıt ve şarkıları izleyiciye savaşın yasını yansıtmaktadır.

Görsel 29: Marina Abramovic, “Balkan Baraque”, Performans, 1997, 47. Venedik Bienali

1980 doğumlu Amerika’lı sanatçı Cheryl Pope, çalışmalarıyla ırk, toplumsal cinsiyet, sınıf gibi kimlik meselelerini bireysel ve toplumsal bağlamda sorgulayan bir sanatçıdır. Sanatçı, tavana zincirlerle asılmış, suyla doldurduğu altı yüz adet şeffaf balonu kafasıyla vurarak patlatıp söktüğü “Up Against” isimli performansında (Görsel 30), başlangıçta yavaş hareketlerle balonlara nazikçe vurmaktadır. Performans ilerledikçe balonlara daha şiddetli bir şekilde vurmakta ve kopup patlamalarına sebep olmaktadır. Patlayan balonlar yerleri ıslatmakta ve ıslak zemindeki yansıma izleyiciye karşıdan bakıldığında görünmeyen, balonların arasında neler olduğunu görme imkanı sunmaktadır. Vurduğu balonlar daha sonra diğer balonlara çarparak bir dalga gibi hareketi yaymakta ve tekrar gelip sanatçıya vurmaktadır. Form olarak da insan başına benzeyen performanstaki balonlar, bireyleri temsil etmektedir. Sanatçı kendi kafasıyla diğer balonlara vurarak bireyin zorluklarla nasıl yüzleşmesi gerektiğini ve toplumdaki mücadelesini dile getirmektedir.

Görsel 30: Cheryl Pope, “Up Against”, Performans, 2011, New York

1969 doğumlu, İsrail asıllı Amerikalı mimar Michael Arad, New York’ta 2001 yılında yaşanan terör saldırısında yıkılan Dünya Ticaret Merkezi’nin olduğu ikiz kulelerin yerine iki adet gömme havuzdan oluşan “Reflecting Absence” isimli anıtı

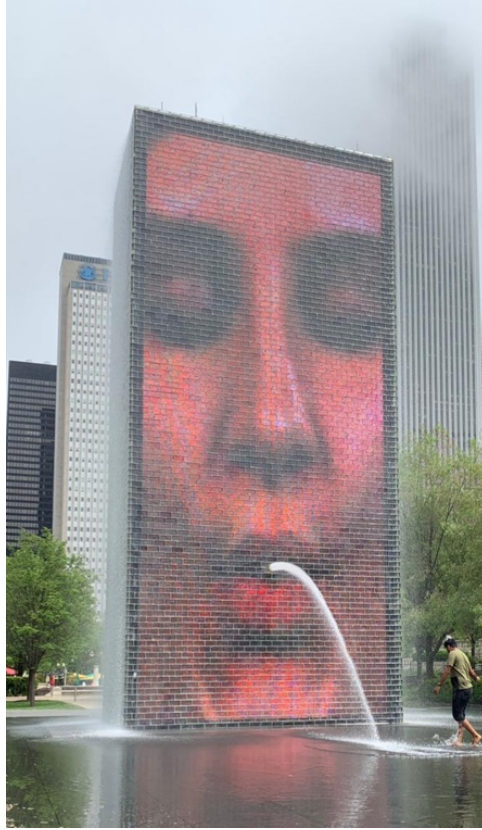
(Görsel 31) inşa etmiştir. 2006 yılında inşası başlayan anıt 11 Eylül 2011 yılında açılmıştır. Arad, amacının yaklaşık 3000 kişinin hayatını kaybettiği, daha önceden orada bulunan kulelerin yokluğunu görünür kılmak olduğunu dile getirmiştir. İkiz kulelerin ayak izine inşa edilen havuzlar iki kademelidir, su önce ilk havuza döküldükten sonra ortasındaki karanlık olan ikinci bölüme doğru akmaktadır. Suyun akışıyla ölümü çağrıştıran havuzların dış kenarındaki bronz yüzeyde saldırıda ölenlerin isimleri yazmaktadır.

Görsel 31: Michael Arad, “Reflecting Absence”, Anıt Heykel, 2011, New York

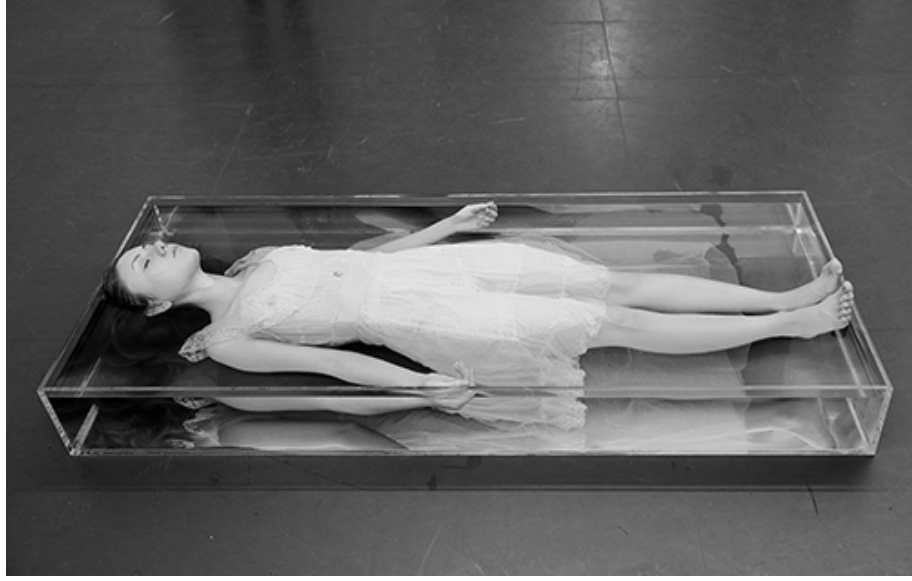
1955 Barcelona doğumlu İspanyol sanatçı Jaume Plensa, 2004 yılında, Chicago Millennium Park’ın içinde “Crown Fountain” adını verdiği çeşmeyi (Görsel 32) tasarlamıştır. Chicago halkından bin farklı kişinin fotoğraflarından oluşan çeşme anıt, sponsorluğundan dolayı Crown ailesinin adını almıştır. Karşılıklı iki adet çeşmeden oluşan anıt, belirli aralıklarla diğer çeşmeye doğru ve hatta izleyenlerin üzerine doğru su püskürtmektedir. Park ağaçlarla çevrili geniş bir alanda bulunmaktadır. Diğer tarafta ise gökdelenler yer almaktadır. İzleyici bir yandan doğanın içinde huzuru hissederken diğer yandan gökdelenlerin ezici baskısını hissetmektedir. Bölüm 2.3. Suyun Yaşamsal Süreçte Önemi alt başlığında değinildiği gibi tarih boyunca kent meydanlarında çeşmelerin yer aldığını görmekteyiz. Kent meydanlarında yer alan çeşmeler antik dönemden itibaren insanların yaşam kaynağı olan suyu elde ettikleri, bunu yaparken de sosyalleştikleri, birbirleriyle iletişim

kurdukları, acılarını ve mutluluklarını paylaştıkları bir alandır. Sanatçının çeşmeyi kullanmaktaki amacı tarihten referans olarak günümüz toplumunda insanların birbirleriyle iletişim kurabilecekleri bir alan yaratmak ve birey olarak gittikçe yalnızlaştığımızı ve yeniden birlik olmanın gerekliliğine dikkat çekmektir.

Görsel 32: Jaume Plensa, “Crown Fountain”, Video, 2004, Chicago

Genç Türk sanatçılardan Gülhatun Yıldırım, 1991 doğumludur. Sanatçı, John Everett Millais’in “Ophelia” tablosundaki yüz ifadesiyle bağ kurmaya çalıştığını ifade ettiği “Water” isimli performansında (Görsel 33) üç saat boyunca suyun içinde yatmıştır. Yan tarafına izleyenlerin de uzanabilmesi için bir yatak konulmuştur. Suda yatan kişi uyuyor mu, ölmüş mü yoksa bir çeşit kendinden geçiş halinde mi belli değildir. Suyun kendisi için önemli olduğunu dile getiren sanatçı performansı sırasında, derin bir sessizlik ve sakinlik hissettiğini, kendisini suya bırakarak suyla bütünleştiğini ifade etmektedir. Sanatçı suyun huzur veren ve rahatlatan özelliğini kullanarak gerçekleştirdiği performansıyla, seyircileri de bir süreliğine durup kendilerini dinlemeye ve rahatlamaya davet etmiştir.

Görsel 33: Gülhatun Yıldırım, “Water”, Performans, 2016, Pi Artworks, İstanbul

Sanatçı bir başka performansı “You Are Half Water”da (Görsel 34) büyükçe bir poşetin içinde bir miktar su ile bir saat boyunca mücadele etmektedir. "Su direnmez. Su akar. Elini içine daldırıldığında, tek hissettiğin seni okşadığıdır. Su, seni durduracak katı bir duvar değildir. Ama su nereye gitmek isterse oraya gider, ve sonunda hiçbir şey karşısında duramaz. Su dayanıklıdır. Damlayan su taşı bile aşındırır. Senin yarın su. Eğer bir engeli geçemiyorsan, etrafından dolaş. Suyun yaptığı gibi." Margaret Atwood' a ait bu dizelerden etkilenen sanatçı performansının ardından “Bir çarpışma, yüzleşme gibi ama daha çok iyileşme gibi içinde iyileştiğim eriyip bütünleştiğim su.” demiştir.

Görsel 34: Gülhatun Yıldırım, “You Are Half Water”, Performans, 2016, Project Space, İstanbul

Sanatçı Olafur Eliasson, 1998-2001 yılları arasında Los Angeles, Tokyo, Stockholm gibi birçok farklı kentte gerçekleştirdiği “Green River” isimli çalışmasında (Görsel 35) parlak yeşil boyayı nehre dökerek akıntıyı görünür kılmak istemiştir. Suyun dinamizminden yararlanarak, doğadaki akışını sergilemiştir. Akıntıyla taşınan boya hareket ederek nehri ve çevresinin görüntüsünü tamamıyla değiştirmiştir.

Görsel 35: Olafur Eliasson, “Green River”, 2000, Stockholm

Sanatçı Danimarka’da Louisiana Modern Sanat Müzesi’nde mekana özgü yerleştirmesi “Riverbed” de (Görsel 36) taş, toprak ve su kullanarak bir nehir yatağı kurdu. Doğaya ait bir şey olan nehri dört duvar arasına koyduğu yerleştirmede ziyaretçi, üzerinde dolaşarak yapıtı deneyimleyebilmektedir. Sanatçı suyun müze içindeki akışı sırasında oluşan sesi de yerleştirmenin bir parçası olarak kullanarak ziyaretçilere doğada oldukları hissini vererek kısa bir süreliğine günümüzde uzak kaldıkları doğayla yaşama imkanı sunmaktadır.

Görsel 36: Olafur Eliasson, “Riverbed”, Yerleştirme, 2014, Louisiana Museum of Modern Art, Humlebæk, Danimarka

Richard Long, 1945 Bristol doğumlu çevresel sanatçılardandır. Bristol, içinden Avon Nehri'nin geçtiği bir İngiliz şehridir. İngiltere gelgit olayında su seviyesinin çok belirgin farklarla çekilip yükseldiği ülkelerden birisidir ve sanatçı çocukluğunda Avon Nehri kıyısına giderek gelgiti defalarca gözlemlemiştir. Sanatçı doğada, su kenarında uzun yürüyüşler gerçekleştirir ve sanatsal üretimini bu doğa yürüyüşleri sırasında gerçekleştirerek, onları fotoğraflarla belgelemiştir. Kimi zaman doğada gerçekleştirdiği eylemini kimi zaman da doğadan topladığı taş ve çamur gibi malzemelerle galeri mekanında gerçekleştirir. Bu malzemelerin yanı sıra gelgiti de sanatının malzemesi olarak kullanan sanatçı, gelgit alanlarında yürüyüşler yaparak suyun çekilmesiyle geride kalan yosun ve yumuşak çamur üzerinde su tekrar gelene kadar “Half Tide” isimli çalışmasını (Görsel 37) gerçekleştirmiştir.

Görsel 37: Richard Long, “Half-Tide”, 1971, Bertraghboy Koyu, İrlanda

Avon Nehri'nden topladığı çamur ile galeri mekanında eserler üretmektedir. Toprağın suyla karışımından oluşan çamurun balçıktan yaratılan Adem'e hayat verdiğini bölüm 3.2.2. Tek Tanrılı Dinlerde Su alt başlığı altındaki incelemelerimizden bilmekteyiz. Sanatçının çamurla gerçekleştirdiği çizimlerinde çamur, yaratıcı bir unsur olarak yer almaktadır. Görsel 38'de sanatçının çamur kullandığı eserlerinden bir örnek görülmektedir. Galeri mekanında sergilediği çamur baskıları, kullandığı çamurun içinde bulunan su miktarına göre her defasında farklı bir sonuç veren birer monoprintten⁴⁷ farksızdır.

Görsel 38: Richard Long, “River Avon Mud Drawing”, Kağıt Üzerine Çamur ile Çizim, 1983, John Kaldor Aile Koleksiyonu

Sanatçı, tıpkı nehirlerin doğal olarak yeryüzüne çizdiği çizgiler gibi, kuru araziye nehirden aldığı suyu dökerek çizgiler çizdiği “Waterlines” isimli eserini (Görsel 39) gerçekleştirmiştir. Doğada gerçekleştirdiği eserleri geçici olup bir süre sonra doğanın kendisi tarafından, gelgit suları, rüzgar ve yağmur gibi unsurlarla yok olmakta ve geriye yalnızca fotoğraflar kalmaktadır.

⁴⁷ Monoprint: Pürüzsüz bir yüzeye uygulanan desenin kağıda alınan baskısı. Sadece bir adet alınabilir. https://imoga.org/pages/baski-teknikleri-techniques_. (Erişim Tarihi: 21. 08.2019)

Görsel 39: Richard Long, “Waterlines”, Arazi Sanatı, 2003, Tate Koleksiyonu, Londra

Doğada sanat üreten arazi sanatçısı Andy Goldsworthy, 1980 yılında İngiltere’deki Wharfe Nehri kıyısında güneşli ve rüzgarlı bir günde ağaç dalı ile suyu sıçratarak gökkuşağı oluşturmuştur. Sanatçı “Rainbow” isimli çalışmasıyla (Görsel 40) su damlalarında ışığın kırılması sonucu oluşan gökkuşağının kendisini sanat eseri olarak sunarak heykelin tanımının ne olduğunu izleyiciye düşündürmektedir.

Görsel 40: Andy Goldsworthy, “Rainbow”, 1980, Wharfe Nehri, Yorkshire

Sanatçı yağmurda yere uzanarak bıraktığı gölgesiyle bekleme süresince yerde yatmakta olan figürün de heykelin kendisi olduğunu düşünerek sürecin önemi üzerinde durmakta ve “Rain Shadow” isimli performansıyla (Görsel 41-42) bedeninin doğa üzerindeki izini sergilemektedir.

Görsel 41-42: Andy Goldsworthy, “Rain Shadow,” 1984, St. Abbs, İskoçya

Gelgit etkisinin en çok görüldüğü ülkelerden birisi olan İngiltere’de doğan sanatçının, gelgit ile çalıştığı işleri de bulunmaktadır. Doğada sanat üreten sanatçı su seviyesinde oluşan değişimi de sanatı için malzeme olarak kullanmaktadır. Görsel 43’de yer alan “Roof” isimli yapıtı buna bir örnek olarak gösterilebilir. Yarattığı yapıtların hemen hemen hepsi bir süre sonra doğanın hareketiyle kaybolmaktadır.

Görsel 43: Andy Goldsworthy, “Roof”, Arazi Sanatı

1935 doğumlu İtalyan sanatçı Pino Pascali hayata 33 yaşında veda etmiştir. Sanatçı kısa ömrüne rağmen çok sayıda eserler üretmiştir ve Arte Povera akımının da öncülerindendir. “The Sea” adını verdiği yerleştirmesi (Görsel 44), okyanusun renklerini çağrıştıran farklı tonlarda mavi renge boyanmış otuz adet birer metre karelik su dolu kaplardan oluşmaktadır. Arasında izleyicinin yürüyebileceği küçük bir boşluk bulunan eser bu boşlukla ikiye bölünmüştür. Böylelikle eser izleyenlere bölüm 3.2.2. Tek Tanrılı Dinlerde Su alt başlığı altında incelediğimiz Kutsal Kitap’ta geçen İsa’nın suda yürüyüşü gibi su üzerinde yürüyormüş hissi vermektedir. Doğal bir malzeme olan suyun kullanıldığı bu yerleştirme, sorunsallarından birinin doğal malzeme kullanımını olan Arte Povera akımına ait bir sanat eseridir. Arte Povera’nın önemli temsilcilerinden birisi olan Pascali’ye göre malzeme kullanımının azlığı sanat üretimi için esastır. Eser aynı zamanda minimalizm başlığı altında incelenmektedir.

Görsel 44: Pino Pascali, “The Sea”, Yerleştirme, 1966

Atul Bhalla, suyun manevi ve politik olarak önemli bir yere sahip olduğu Yeni Delhi’de, 1964 yılında dünyaya gelmiştir. Performans, video kayıtları, heykel, fotoğraf, yerleştirme gibi disiplinler arası eserler üreten sanatçı, Yeni Delhi’deki kentsel çevrede su kıtlığı ve kirliliği gibi suyun eko politığıne dikkat çekmek isteyen çalışmalar yapmıştır.

Sanatçı 2007 yılında Yamuna nehri kıyısında beş gün boyunca yürüdüğü “Yamuna Walk” isimli bir proje gerçekleştirmiştir. Hint mitolojisinde hayat tanrıçası olarak bilinen Yamuna nehri, Ganj nehrinin en geniş kollarından birisidir ve Yeni Delhi’nin içinden geçmektedir. On milyonlarca kent halkı bu nehrin suyunu hem evlerinde hem de sulama ihtiyaçları için kullanmaktadır. Aynı zamanda dünyanın en çok kirlenilen nehirlerinden de birisidir. Sanatçı bu performatif çalışmasında amacının suyun izinden giderek suyun dağıtımını, kullanımını ve nasıl kirlendiğini anlamaya çalışmak olduğunu dile getirmiştir.

Çalışmalarının çoğunda suyu metafor olarak kullanan sanatçı, şiirsel bir ifadeyle çevresel konulara dikkat çekmek istemiştir. Bir meta olarak satılan içme suyu, temizleyici bir madde olarak su, beslenme ve kişisel ihtiyaçlarımız için kullandığımız hayat veren, kutsal bir madde olarak suya saygı niteliği taşımakta olan

(Görsel 45) sanatçının çalışmalarında su, cam tanklara yerleştirilen şeyleri batırmakta (Görsel 46), kanlı ellerindeki kanı yıkayarak temizlemektedir (Görsel 47).

Görsel 45: Atul Bhalla, “Looking for Dvaipayana”, Yerleştirme, 2014

Görsel 46: Atul Bhalla, “Immersed 40”, Heykel, 2005

Görsel 47: Atul Bhalla, “Wash, Water, Blood”, Foto Performans, 2007

1956 doğumlu, Belçika asıllı sanatçı Ann Veronica Janssens, Kinshasa'da büyümüştür. Çocukluğunda, zamanının çoğunu gün doğumunu ve günbatımını seyrederek, ışığın gökyüzündeki ve su üzerindeki hareketini izleyerek geçirmiştir. Çocukluk döneminde babasının veya annesinin işyerinde çokça vakit geçiren sanatçı, babası mimar olduğundan şantiyelerde bulunmuş, sanat galerisinde çalışmakta olan annesi sayesinde birçok sanat eserini küçük yaşta tanıma imkanı bulmuştur.

Sanatçı, çocukluğunda gözlemlediği ışık fenomenlerinin, şantiye gibi geniş alanların ve mimari unsurların günümüzde sanatına şekil vermekte olduğunu dile getirmektedir. Sanatçı işlerinde çok az malzeme kullanmakta ve bu malzemeleri gündelik hayatta sıklıkla karşılaştığımız objeler arasından seçmektedir. Ana malzemesinin ışık ve mekan olduğunu dile getiren sanatçı ışığı bir yansıma olarak katı, sıvı ve gaz halinde kullandığını belirtmektedir. İzleyici genellikle sanatçının yapıtları karşısında mekanda hareket etmek ister ve rastlantısal ışık oyunlarını farklı açılardan görmeye çalışır. Böylelikle sanatçı ışığın kendisini heykele dönüştürerek farklı anlamda bir heykel üretmeyi hedeflemektedir.

Sanatçı küçük boyutlu işler üretmek için akvaryumları kullanarak seri heykeller yaratmıştır. Yemeklik sos hazırlarken sirke ve zeytinyağını karıştırdığında, yağın sirkenin üzerinde yüzdüğünü görmüş ve "Fantaisie Bleu et Rouge" isimli heykelini (Görsel 48) bu fikir doğrultusunda yaratmıştır. Farklı renklerle seri olarak sergilediği heykellerinde, suda yüzen yağın sanatçının kontrolünden bağımsız olarak kendi kendisine hareket ettiğini ve bunun çok hoşuna gittiğini dile getirmektedir.

Görsel 48: Ann Veronica Janssens, “Fantaisie Bleu et Rouge”, Heykel, 2010

Görsel 49’da yer alan “Coctail sculpture” isimli heykeli, üzerine sıvı parafin dökülmüş suyla dolu bir akvaryumdan oluşmaktadır. Sıvı parafin su ile karışmadığından su üzerinde yüzen transparan bir prizma oluşturmaktadır ve bu plazma “Fantaisie Bleu et Rouge” heykelinde olduğu gibi bağımsız olarak kendi başına hareket etmektedir. Sanatçı kendiliğinden oluşan sudaki ışık kırılımı ve renk oyunları ile izleyiciye farklı bir görsel deneyim yaşatmakta ve izleyicinin algılarıyla oynamaktadır.

Görsel 49: Ann Veronica Janssens, “Coctail Sculpture”, Heykel, Kemal Mennour Gallery, Paris

1946 doğumlu New York'ta yaşayan Amerikalı sanatçı Suzanne Anker, sanat ve biyoloji bilimi arasındaki ilişkiyi araştırdığı, bilimsel araştırma ve yöntemlerin sanat pratiği için bir yöntem haline dönüştüğü Bio Art başlığı altında incelenen eserler üretmektedir. Bilim ve teknolojideki inovasyon sanatı da etkilemektedir. 2011 yılında New York Görsel Sanatlar Akademisi'nde Bio Art Laboratuvarını kurmuştur. Genetik, iklim değişikliği, türlerin soyunun tükenmesi gibi konularda endişe duymakta olan sanatçının işleri doğanın güzelliğine ve doğa için daha düşünceli bir yaklaşım sergileme gerekliliğine atıfta bulunmaktadır.

Günümüzde genetik bilimindeki gelişmeler sonucu doğanın bize verdikleri ile yetinmiyoruz, bilim insanları sanki varoluşu gereği kusurlularmışçasına doğal olanın genlerini değiştirerek mükemmelleştirmeye çalışmaktadırlar. Görsel 50'de yer alan "Zoosemiotics" yerleştirmesinde, kromozomların büyütülmüş halini temsil eden bronz heykelcikler, su dolu bir laboratuvar kabının arka planına duvara yerleştirmiştir. X şeklindeki bu kromozomlar suyun arkasından belirli mesafeden bakıldığında kabın yuvarlak olması ve içinde su bulunması sebebiyle biçimsel olarak çarpık görünmektedirler. Sanatçı, genom biliminin dilini oluşturan kromozomların, laboratuvar kabına koyduğu su ile görüntüsünü kırarak, günümüzde doğanın bize verdiği gıdaların insan eliyle genetiğinin bozulmasına dikkat çekmek istemektedir.

Görsel 50: Suzanne Anker, "Zoosemiotics, Primates", Heykel Yerleştirme, 1993, New York

1985 Lahore doğumlu genç sanatçı Hina Barlas, 2018'deki gerçekleştirdiği video yerleştirmesi “Kıyı” da (Görsel 51) kıyıya vuran bir can yeleği ve her defasında dalgaların silmesine rağmen kuma çizmeye çalıştığı ev sembolü ile hangi sebeple olursa olsun göç etmeye mecbur edilmiş toplumların yer-yurt arayışlarına ve yeni bir yaşam kurma çabalarına dikkat çekmek istemiştir.

Görsel 51: Hina Barlas, “Kıyı”, Video Yerleştirme, 2018, Base İstanbul

1974 doğumlu sanatçı Jason deCaires Taylor, heykeltıraş ve profesyonel sualtı fotoğrafçısıdır. Sanata çevreci bir tutumla yaklaşmakta ve heykellerini bu eksenle yaratmaktadır. Dünyanın çeşitli bölgelerinde sualtı müzeleri inşa etmektedir. Yarattığı sualtı heykel parkları için “müze” terimini bilinçli olarak kullanmaktadır. Sanatçı müze için, içinde sergilenenlerin çok kıymetli olduğundan veya müzeye konulduktan sonra değer kazandığından bahseder ve “müze” tanımının yerleştirmelerinin çevresel etkileri bakımından kıymetli olması sebebiyle çok uygun bir ifade olduğunu açıklamaktadır. Sanatçı, Görsel 52 ve 53'te yer alan yerleştirmeleri ile sualtının büyüleyici güzelliklerini gözler önüne sermekle birlikte, iklim değişikliğine dikkat çekerek çevresel farkındalığı arttırmak çabası içindedir. Okyanuslar dünya üzerinde iklimlerin oluşmasında ve düzenlenmesinde büyük öneme sahiptirler, oksijen üretir, karbondioksiti absorbe ederler, insanlar için besin kaynağı oluştururlar. Günümüzde okyanuslar insanın doğaya verdiği zararlar sonucunda iklim değişikliği ile yüz yüze gelmiştir. Bunun sonucu olarak

denizlerdeki sıcaklığın artması ile birlikte deniz ekosisteminin etkileneceği ve doğal resiflerin* günden güne azalarak sualtı canlılarının ölüm tehlikesi altında kalacağı öngörülmekte. Heykellerini yerleştireceği bölgeleri seçerken çevresel olarak en fayda getirecek yerleri seçmektedir. Sanatçı suyun altına indirdiği toksik madde içermeyen, mercanların yaşamasına elverişli pH nötr heykeller ile bir çeşit yapay estetik resifler oluşturarak canlılar için habitat yaratıp fayda sağlarken bir yandan da doğa ile iş birliği içinde yaratılmış estetik görüntüler sunmaktadır. Ürettiği heykellerin kaderini denizin ellerine bıraktığını, doğanın bir sanatçı gibi heykellerini karada bile görülemeyecek denli parlak renklerle bezeyerek gün be gün değişime uğratarak dekore ettiğini dile getirmiştir. Sanatçı sualtı müzelerini her ziyaretimizde farklı görüntüyle karşılaştığımızı, heykellerin sürekli değişim içinde olduğunu, cansız bir varlıktan yaşayan bir varlığa dönüştüğünü söylemektedir.

Görsel 52: Jason deCaires Taylor, “Grenada Sualtı Heykel Parkı”, 2006, Grenada

Görsel 53: Jason deCaires Taylor, “NEST”, 2017, Gili Islands, Endonezya

1951 doğumlu Amerikalı sanatçı Bill Viola, günümüzde uluslararası tanınırlığa sahip, video sanatının önde gelen isimlerindendir. Çalışmalarının çoğunda su motifini kullanan sanatçı bu durumu çocukluğunda yaşadığı bir anısıyla ilişkilendirmektedir. Sanatçı altı yaşında kazayla göle düştüğünde gördüklerinin sanatı için önemli imajlar olduğunu, suyun altında cennete benzer renkli, aydınlık, daha önce hiç görmediği kadar güzel bir dünyanın var olduğunu gördüğünü ve bu gördüklerinin hafızasında yer ederek sanatçıya asıl dünyanın yüzeyin altında bulunduğunu düşündürdüğünü de ifade etmektedir. Sanatını üretirken arka plandaki bu anı ile beslenmekte ve verileri sanatında sürekli olarak kullanmaktadır.

1969’da lise yıllarında hediye gelen kamera ile videoyla tanıştığını ve kamerayı ilk kurduğu anda ekranda oluşan mavi ışığın, suyun hatırlattığı maviyle aynı olduğunu fark ettiğini dile getirmektedir. Üniversite yıllarında video ile ilgili workshoplara katıldığını belirten Viola, videoyu bir çeşit elektronik su olarak ifade etmekte ve elektronların su gibi aktığını da sözlerine eklemektedir.

Sanatçının 1977 ve 1979 yılları arasında gerçekleştirdiği “The Reflecting Pool” isimli video yerleştirmede (Görsel 54), ormanın içerisinden gelen bir adam havuzun önüne gelerek suya atlamak üzere zıplamaktadır. Fakat o anda video durur buna rağmen izleyici, adam sanki suya atlamış gibi sesler duymaktadır. Sanatçı yemyeşil ormanın içerisindeki insan yapımı havuzla, doğal ve yapay olanın zıtlığını kullanmakta, ağaçlar ve suyun zamansızlığının yanında insan varlığının yalnızca bir anlık olduğunu göstermektedir.

Görsel 54: Bill Viola, “The Reflecting Pool”, Video, 1977-1979

Sanatçının 2013 yılında gerçekleştirdiği suya tamamen batmış figürlerin çekiminden oluşan yedi kanallı video yerleştirmesi “The Dreamers”da (Görsel 55) sanatçı, sualtı seslerini de kullanmaktadır. Tüm görüntülerde suda uzanan gözleri kapalı figürler huzurlu görünmektedir. Video, izleyicilere figürlerin ölü veya hala yaşamakta olup olmadıklarını bilemedikleri, suyun kaldırma kuvveti sebebiyle uçuyormuş gibi salınan, ölümlerle yaşam arasında bir andalarmışçasına oldukları görüntülerini yansıtmaktadır.

Görsel 55: Bill Viola, “The Dreamers”, Video yerleştirme, 2013

Sanatçı, Görsel 56'da yer alan suya batmış olarak kendi portresini video formatında çalıştığı “Self Portrait” videosunda, belki de çocukluğunda suya düştüğü ve ölmek üzere olduğu ana gönderme yapmaktadır.

Görsel 56: Bill Viola, “Self Portrait, Submerged”, Video, 2013, Galleria degli Uffizi, Floransa

1972 Van doğumlu sanatçı Nevin Aladağ, bugün Berlin’de yaşamaktadır. “Borderline” isimli video yerleştirmede (Görsel 57), Türkiye ve Yunanistan arasındaki sınır üzerinde ilerlemekte olan geminin arkasında bıraktığı dalga videoya çekilmiştir. Gemi hareket ederek sınırı, arkasında bıraktığı iz ile işaretlemeye çalışmaktadır fakat dalgalar bir süre sonra kaybolduğundan işaret de silinmektedir. Çalışma su üzerinde belirgin bir sınır koyabilmenin imkansızlığına işaret etmektedir. Günümüzde Yunanistan ve Türkiye arasındaki kara suyu anlaşmazlıkları halen devam etmektedir.

Görsel 57: Nevin Aladağ, “Borderline”, Video Yerleştirme, 2014

Sanatçı, 11 dakikalık “Border Sampling” adlı video yerleştirmede (Görsel 58), İsviçre ve Almanya sınırında bulunan Obersee Gölü’nün farklı derinliklerden, her elli metrede bir altı ayrı su örneği almış ve bunu görüntülemiştir. Örnekleri bir buçuk litrelik tüplere doldurmuş ve kapatmıştır. Sanatçının ölçüm yaptığı Obersee Gölü üzerindeki koordinat Almanya ve İsviçre’nin göl üzerindeki görünmeyen sınırır. Su hareket halindedir ve kesin bir sınırdan bahsedilememektedir. Sanatçı çalışmasında suyu, değişimi temsil eden bir metafor olarak kullanmaktadır.

Görsel 58: Nevin Aladağ, “Border Sampling”, Video Yerleştirme, 2011, Zeppelin Museum, Friedrichshafen

Francis Alÿs, 2010 yılında gerçekleştirdiği video performansı “Watercolor”da (Görsel 59) Trabzon’da Karadeniz’den aldığı bir kova suyu Aqaba, Ürdün’de Kızıl Deniz’e boşaltarak Karadeniz ve Kızıl Deniz’in suyunu karıştırır.

2009 Aralık ayında Ürdün Krallığı ve Türkiye Cumhuriyeti arasında karşılıklı olarak vizenin kaldırılmasına dair bir anlaşma imzalanmıştır. Sanatçı bu performansı ile iki ülke arasında sınır olmadığını ifade etmek istemiş olabilir.

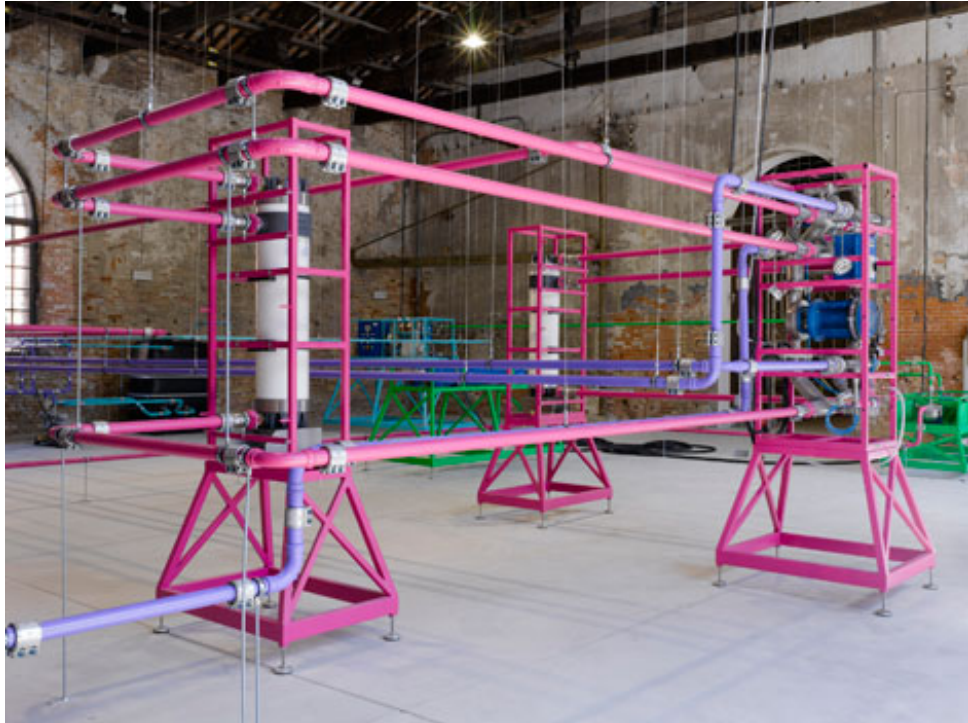
Görsel 59: Francis Alÿs, “Watercolor”, Video, 2010

Ayşe Erkmen, 1949’da İstanbul’da doğmuştur. Mimar Sinan Üniversitesi Heykel bölümünden mezun olan sanatçı yaşamına ve sanat üretimine İstanbul’da ve Berlin’de devam etmektedir. Sanatçının yapıtları çoğunlukla kavramsal sanat başlığı altında incelenir de farklı disiplinler altında da incelenebilir. Sanatçı verdiği bir röportaj sırasında, projelerini gerçekleştirirken bulunduğu alana ait unsurlar ile alana özgü işler yapmaya çalıştığını dile getirmiştir.

Sanatçının 54. Venedik Bienali’nde Türkiye Pavyonu’nu temsilen Türkiye’ye ayrılan salonun içine yerleştirdiği “B Planı” adlı projesi (Görsel 60), içinden kanalın suyunun geçtiği renkli borulardan oluşmaktadır. Bu borular odanın içini dolaştıktan sonra bir arıtma sistemine bağlanır ve kanaldan gelen kirli su arıtılarak temiz içme suyu haline dönüştürülüp tekrar kanala verilir. Venedik’ in kanallar üzerine kurulu

olmasının ve Türkiye Pavyonu'na ayrılan salonun penceresinin kanalı görüyor olmasının, kendisinin de Venedik gibi su ile ilişki içerisinde bir şehir olan İstanbul'dan geliyor olmasının bu projesini uygularken sanatçıyı etkileyen unsurlar olduğunu, kanalın suyunu salon içinde dolaştırmak istediğini ifade etmiştir, tıpkı tüm Venedik'i dolaşan su sistemi gibi. Sanki bir teşekkür gibi dolaşan suyu arıtarak tekrar kanala iade etmiştir. Suyu tekrar kanala vermesine sebep olarak suyun dönüşümünün değil salon içinde dolaşımının dikkat çekmek istediği unsur olduğunu göstermiştir. Kullanılabilir hale getirilen dönüştürülmüş suyu salonda izleyicilere içecek olarak sunacağı A Planını iptal edip, suyu izleyici yerine tekrar kanala iade etmeye karar vermesinden kaynaklı olarak projenin ismi sanatçı tarafından B Planı konulmuştur. A Planı gerçekleşseydi bunun bu işten bir sonuç olarak temiz, arıtılmış su çıkaracağını ama sanatçı bir sonuç yerine sadece suyun odada dolaşımını sergilemek istediğini dile getirmiştir ve genellikle her gün kullandığımız temiz suyun hangi işlemlerden geçtiğini görmeden kullanmakta olduğumuzu bu projede ise temiz suya erişmeden geçirdiği arınma sürecini gözlemleyebildiğimizi sözlerine ekleyerek, kazanımı olmayan bir sürece, işleyişe dikkat çekmek istemiştir.

Görsel 60: Ayşe Erkmen, “B Planı”, Heykel Yerleştirme, 2011, 54. Venedik Bienali

Sanatçı 2017’de Münster Heykel Projesi için Münster’de gerçekleştirdiği yerleştirmesinde nehrin iki yakası arasına kargo konteynırlarından oluşan bir sualtı köprüsü inşa ederek, izleyicileri bir katılımcıya dönüştürüp onlara suda yürüyormuş hissi yaratmıştır. Sanatçı “On Water” isimli su altı köprüsünü (Görsel 61) aynı zamanda yürüme yolu ve iskele olarak da adlandırmaktadır. Nehrin bir tarafının sanayileştiğini diğer tarafın ise insanların hoşça vakit geçirdiği kafelerin ve yürüyüş alanının bulunduğu çok farklı iki kıyı olduğunu gözlemlemiş ve iki kıyıyı birbirine bağlamak istemiştir.

Görsel 61: Ayşe Erkmen, “On Water”, 2017, Skulptur Projekte Münster, Münster

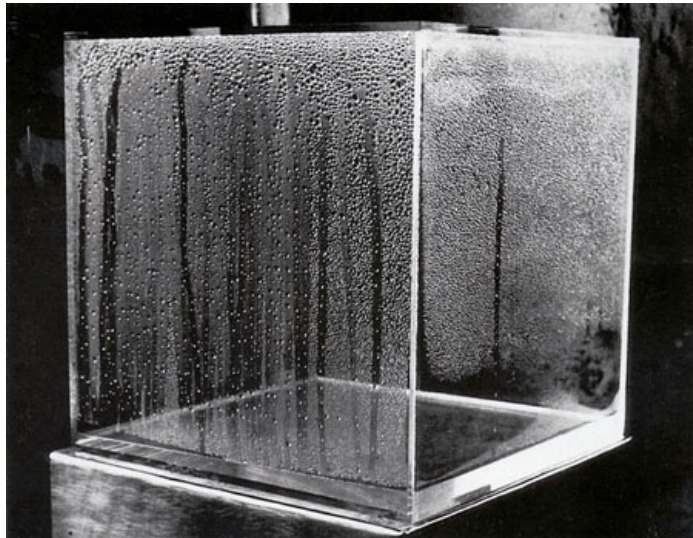
Lorenzo Quinn, 1966 yılında Roma’da dünyaya gelmiştir. Sanatçının, 2017 yılında Venedik Bienali’ndeki heykeli “Support” (Görsel 62) sanatçı tarafından iklim değişikliğine dikkat çekmek için tasarlanmıştır. Venedik’teki tarihi bina Ca’ Sagredo Hotel’i korumak ve desteklemek için kanaldan iki el yükselmektedir. Eser, iklim değişikliğinin bir sonucu olarak su seviyesinin yükselişinin Venedik gibi su ile daha yakından ilişkisi olan yerler için daha büyük önem taşıdığını vurgulamaktadır. İnsan ellerinin yıkıcı veya yapıcı bir güç olabileceğini belirten sanatçı elleri bir simge olarak birçok yapıtında kullanmaktadır.

Görsel 62: Lorenzo Quinn, “Support”, Yerleştime, 2017, 57. Venedik Bienali

4.2.3 Gaz Hali

Hans Haacke, 1936 Almanya doğumludur. Günümüzde New York'ta yaşamaktadır. Sanatçı, 1963 ve 1965 yılları arasında galeride, içinde çok az suyun bulunduğu şeffaf akrilik bir küpü sergilemiştir. Görsel 63'te yer alan “Condensation Cube” isimli yapıtında, su sızdırmayan küpün içindeki su, odadaki kişi sayısına, ışıklandırmaya ve günün saatlerine bağlı olarak odadaki sıcaklık değişimlerinden etkilenerek buharlaşır veya yoğunlaşır. Aslında sergilediği şey küpün içindeki ve galeri ortamındaki ısı farklılığı sebebiyle suyun fiziksel değişimidir. Sanatçı suyun buharlaştığı ve yoğunlaştığı bu doğal işleyişi sanat pratiğinin malzemesi haline dönüştürmektedir.

Görsel 63: Hans Haacke, “Condensation Cube”, Heykel, 1963, Tate Koleksiyonu, Londra

1962 doğumlu feminist sanatçı Şükran Moral, 1997’de gerçekleştirdiği “Hamam” isimli video çalışmasında (Görsel 64), aktif olarak hizmet veren bir erkekler hamamına girerek yıkanmaktadır. Erkeklerle ait olan bir mekana girerek izleyiciyi şaşırtmakta olan sanatçı, çalışmasını gerçekleştirirken hamamda bulunan buharı bir estetik unsur olarak eserinde kullanmaktadır.

Görsel 64: Şükran Moral, “Hamam”, Video, 1997, İstanbul

Olafur Eliasson’un, 2003 yılında Londra’daki Tate Modern Müzesi’nde gerçekleştirdiği “The Weather Project” isimli yerleştirmede (Görsel 65) sanatçı güneşi simgeleyen dev bir sarı ışıkla birlikte sis makinesi yerleştirdiği sergi alanında tavanı aynalarla kaplayarak gün batımı anı yaratmıştır. Tavandaki aynalarla sonsuzluk hissi uyandıran sanatçı, izleyenlerin birer katılımcıya dönüştüğü bu puslu atmosferde onların duyularını harekete geçirerek mekanı deneyimlemelerini sağlamıştır. Böylelikle eser seyredilen olmaktan çıkıp hissedilen, deneyimlenen haline dönüşmektedir.

Görsel 65: Olafur Eliasson, “The Weather Project”, Yerleştirme, 2003, Tate Modern, Londra

Sanatçı, sis kullanarak izleyicinin mekanı duyumları aracılığıyla deneyimlediği çok sayıda yerleştirme gerçekleştirmiştir Sanatçının Görsel 66’de yer alan “Fog Assembly” isimli yerleştirmesi de yine izleyicinin katılımcıya dönüşerek eseri deneyimlediği yerleştirmelerine bir örnek olarak gösterilebilir.

Görsel 66: Olafur Eliasson, “Fog Assembly”, Yerleştirme, 2016, Palace of Versailles, Versailles

İlk yapay kar taneciğini üreten Japon bilim insanı Ukichiro Nakaya'nın kızı olan 1933 doğumlu sanatçı Fujiko Nakaya sis heykelleri ile tanınmaktadır. Sanatçı, yüksek basınçlı pompalar ile yapay sis yerleştirmeleri yapmaktadır. Sis bulutunun transparanlığından etkilenerak önceleri bulut resimleri yapmıştır. Vermek istediği etkiyi veremediğini düşünerek sis yerleştirmeleri yapmaya başlayan sanatçı, Amerikalı mimar Philip Johnson tarafından tasarlanan The Glass House gibi ikonik mekanlara özgü sis yerleştirmeleri gerçekleştirir. “Veil” isimli yerleştirmesinde (Görsel 67) sis, yoğun bir şekilde “The Glass House”u sarıp uzaklaşarak bir tül gibi hareket etmektedir. Sanatçı sis heykelleri yaparken onları şekillendirmediğini, sisin hareketine atmosfer koşullarının karar verdiğini dile getirmektedir. Sanatçı için sis görünür olanı gizlerken, görünmez olanı da görünür kılmaktadır. The Glass House'un şeffaf olan cam duvarlarını beyaza boyayıp görünür kılan sis, rüzgar gibi bir fenomeni de sisin hareketiyle görünür kılmaktadır.

Görsel 67: Fujiko Nakaya, “Veil”, Yerleştirme, 2014, Glass House, Connecticut

İtalyan sanatçı, Lara Favaretto (1973, Treviso) 2019'da 58. Venedik Bienali için merkez pavyonda, “Thinking Head” adını verdiği bir yerleştirme (Görsel 68) gerçekleştirmiştir. Binanın çatısına dışarıdan görünmeyecek şekilde su buharı yayan bir makine yerleştirdiği yerleştirmede, yapay sis üreterek binayı bazı anlarda yoğun

bir bulut ile sarmalamaktadır bazı zamanlarda ise görünmeyecek kadar az bir sis oluşturmaktadır. Sanatçı, yerleştirmesi için İtalyan sanatçı Alighiero Boetti'nin (1940-1994) heykeli "Self Portrait" (1993)'ten (Görsel 69) ilham almıştır. Boetti'nin heykeli, kafasına doğru tuttuğu hortumdan suyun elektriki olarak ısıtılmakta olan bronz heykele döküldüğünde kaynayarak, buharlaşarak uçup gitmesi ile yarattığı kendi heykelinden oluşmaktadır. Sanatçı o kadar çok düşünmektedir ki kafası buharlaşmaktadır. Favaretto da yerleştirmesi aracılığıyla müzeyi düşünen bir makineye çevirmek istediğini dile getirmiştir. İçerideki düşünce yoğunluğuna paralel olarak çatıdaki buhar bulutu da artmakta veya azalmaktadır.

Sanatçının işleri heykelin değişkenliğini ve anıtsallığını sıklıkla da zaman ile olan ilişkisini sorgulamaktadır. Sanatçının çalışmalarında, anlamsızlık, bozulma ve yokoluş üretken süreç haline gelmektedir. Sanatçı çalışmaları hakkında mükemmelliği bozulmayla değiştirdiğini ifade etmektedir.

Görsel 68: Lara Favaretto, "Thinking Head", Yerleştirme, 2019, 58. Venedik Bienali

Görsel 69: Alighiero Boetti, “Self Portrait”, Heykel, 1993, Tate Modern, Londra

Ann Veronica Janssens, farklı renklerle yarattığı sis yerleştirmelerinde renk de kullanarak, sis aracılığıyla renkleri ve ışığı görünür kılmaktadır. İzleyiciler sisin içinde kaybolarak rengi bulup deneyimlemektedirler. “States of Mind” isimli yerleştirmede (Görsel 70) eserin isminin de bize vermekte olduğu mesaj gibi izleyici bu kayboluş sırasında algıları yoluyla ruhsal durumunu keşfe çıkmaktadır. Ölümden önce görüleceğini hayal ettiğimiz ışık huzmesine benzer bir ışığın içindeymişçesine bir his yaratan yerleştirmenin içinde izleyici kendi varlığını duyumsamaktadır. Ann Veronica Janssens, öz algıdan daha güzel bir duygu olmadığını ve amacının izleyiciye deneyimleyerek kendisini bulmasına aracı olmak olduğunu dile getirmektedir.

Görsel 70: Ann Veronica Janssens, “States of Mind”, Yerleşirme, 2015, Gallery 2 Wellcome Collection, Londra

SONUÇ

Zekası sebebiyle diğer canlılardan ayrılan insan, alet yapma yeteneği sayesinde doğa üzerinde hakimiyet kurarak, üstünlük sağlamıştır. Yarattığı teknoloji ile canlılar için yaşamın kaynağı olan suyu da kısmen hakimiyetine almış ve yönetmektedir. İnsanoğlunun büyük bir ivmeyle teknolojiye yönelmesi ve doğal kaynakları tüketmesi, su kaynaklarının doğru kullanımı gibi konularda ahlaki sorumlulukları gereği çıkarlarını ikinci plana atması gerektiğini anımsatmakta ve böylelikle düşünce, tutum ve eylemlerinde ikilemler oluşmasına sebebiyet vermektedir.

Tez kapsamında 3.2.1. Mitoloji ve Su alt başlığında örneklendirildiği üzere mitoloji ve efsanelerle günümüze gelen aktarımlardan insanoğlunun tarih boyunca kuraklık ve tufan gibi felaketlerle cezalandırıldığı bilinmektedir. Bu yarı gerçek yarı hayal anlatılar günümüzde halen insanlığa bu yönde uyarılar vermeye devam etmektedir. Bilimsel perspektiften geleceğe bakıldığında ileride su sıkıntısı çekileceği öngörülmektedir. Öyle ki 2.3. Suyun Yaşamsal Süreçte Önemi alt başlığında da bahsedildiği üzere gelecek yüzyıllarda su uğruna savaşların olması ihtimali kendisini göstermektedir.

Geçmişten gelen sözel ve yazılı aktarımlar ile beraber, su kaynaklarını koruma stratejilerinin geliştirilmesi ve aynı zamanda teknolojik üstünlüğe sahip olma gayesi, toplumlar arası gerilimi arttırmakta ve doğal olarak toplumun en ufak birimi olan bireye kadar yansımaktadır. Duygu, düşünce ve eylemlerini sanatla ifade eden bireyler günümüzde çağdaş eserler üretirken, tez çalışmasında dördüncü bölümde 4.1. Çağdaş Sanat Kavramı ve Akımlar başlığında da belirtildiği gibi güncel sorunlardan beslenmektedirler.

Günümüzde sanat ve hayat arasındaki güçlü ilişki, suyun yaşamla olan bağına benzemektedir. Yaşam ve ölüm, suyun varlığında ve yokluğunda birebir

gerçekleşmektedir. Su, bu noktada hayatın simgesi olmuştur. Sanat eserlerine ilham kaynağı olan yaşam ve ölüm kavramları, hayat devam ettiği sürece sanatta farklı malzeme ve şekillerde ele alınmaya devam edecektir. Su ve sanat arasındaki benzerlik bu açıdan çağdaş sanatçıları etkileyerek, su, sanat pratikleri için bir araç oluşturmaktadır. Sanatçıların su ve sanat arasında kurduğu benzerlik ilişkisi tez çalışmasının yapıtaşdır.

Suyun sanatta yer alışı salt malzeme olarak başlamış, sonrasında manzara resimlerine konu olmuş, günümüzde ise çağdaş sanatta, su, farklı halleriyle yer almaya devam etmektedir. 1960 sonrası sanat eserlerinde, çağdaş sanatçıların, en sıradan objelere anlamlar yükleyerek, onları sanatları için birer malzeme olarak kullandıkları görülmektedir. İnsanlık tarihinde ve dinler tarihinde suyun öneminin incelenmesinin ardından toplamda otuz bir adet sanatçının suyun farklı hallerini kullanarak yarattığı eserlerin irdelendiği bu tez çalışması sonucunda, incelenen sanatçıların neredeyse tamamının sadece suyun sıvı halini kullandıklarını bununla birlikte suyu katı haliyle ele alarak buz ve karla çalışan sanatçılar da olduğu gibi, gaz haliyle ele alıp buhar ve sisle çalışan sanatçıların da bulunduğu tespit edilmiştir.

Malzeme olarak sadece suyu kullanan sanatçıların yanı sıra Andy Goldsworthy, Song Dong, Antti Laitinen, Francis Alÿs, Olafur Eliasson ve Ann Veronica Janssens suyun farklı halleriyle performanslar ve yerleştirmeler üretirken, yine bahsedilen sanatçılarla birlikte Pier Paolo Calzolari ve Hans Haacke,'nin suyun birkaç halini eşzamanlı olarak tek bir yapıt içerisinde kullandıkları çalışmaları bulunmaktadır.

Tez içerisinde incelenen sanatçıların çalışmalarında suya bu denli yer vermeleri, suya olan ilgileri, fiziksel yakınlıkları ve bu sebeple kurdukları psikolojik bağdan kaynaklanmaktadır. Örneğin gelgit ile çalışan Richard Long'un, gelgitin en belirgin olarak görüldüğü ülke İngiltere'de doğmuş olması, Antti Laitinen'in adalar ülkesi Finlandiya'lı olması, eserlerinin çoğunda sualtını ve suya batma halini kullanan sanatçı Bill Viola'nın çocukluğunda kazayla göle düşmüş olması bu sanatçıların hayatında suyun neden bu kadar önemli olduğuna bir açıklama getirmektedir. Tez çalışmasının sonucunda görülmektedir ki sanatçılar suyu çalışmalarında farklı özellikleriyle ele almışlardır. Suyun farklı hallere dönüşebilmesi ve bu dönüşüm süreci, temizleyen ve arındıran bir madde olması, hareketi sebebiyle sahip olduğu

dinamizm, kırılma özelliği ile yarattığı renk tayfı, çevresel olarak eksikliğini yaratacağı felaket gibi farklı özellikleri sebebiyle su, incelenen sanatçıların ilgisini çekmektedir.

Marina Abramoviç'in Balkan Baroque ve Cleaning The Mirror isimli performanslarında, Maja Bajevic'in Washing Up isimli performansında ve Atul Bhalla'nın Wash, Water, Blood isimli foto performansında, sanatçıların suyun temizleyen, arındıran özelliğine vurgu yaptıkları görülmektedir.

Suyun diğer hallerine dönüşürkenki sürecinden yararlanarak, süreci ön planda tutup sürecin kendisini sergileyen sanatçılar olduğu da saptanmıştır. Yapıtlarını dondurarak eserlerine yeni bir boyut kazandıran Pier Paolo Calzolari'nin yerleştirmeleri bu başlık altında yer almaktadır. Crazy Angel Artist yerleştirmesi, Scalea, Sedia ve tez içerisinde adı geçmeyen bir çok yapıtını dondurucuya bağlayarak hem süreci eserine dahil etmiş hem de yerleştirmelerini suyun donduktan sonra oluşturduğu beyaz rengi kullanarak boyamıştır. Andy Goldsworthy, yağmurda yere uzanarak oluşturduğu lekesiyle süreci kullanarak insanın doğa üzerindeki etkisini göstermektedir. Olafur Eliasson, farklı tarih ve şehirlerde gerçekleştirdiği Ice Watch isimli yerleştirmelerinde buzulların erimekte olduğu gerçeğini direkt olarak buzulları kullanarak gözler önüne sermiştir. Hans Haacke'nin suyun buhara dönüşümünü sergilediği Condensation Cube isimli yapıtında sanatçı daha da ileri giderek süreci yapıtın ta kendisi olarak kullanmıştır.

Süreci bu denli önemseyen sanatçılardan kimileri suyun buhar olup uçmasını da yapıtlarında bir ifade aracı olarak kullanarak vermek istedikleri mesajın etkisini arttırmak için bu yok oluş halinden yararlanmışlardır. Francis Alÿs Paradox of Praxis isimli performansında kocaman bir buz kütesinin eriyerek ardında bir hiç bırakmasıyla Latin Amerika halkının büyük emeklerinin karşılığında elde ettiği gelirlerinin yetersizliğiyle benzerlik kurmuştur. Song Dong'un suyu kullanarak taşa günlüğünü yazdığı Writing Diary isimli performansıyla sanatçı suyun buharlaşmasını kullanarak ardında bir iz bırakmadan içini dökmenin ferahlığını deneyimlemiştir.

Ann Veronica Janssens'in Coctail Sculpture isimli yapıtında, Olafur Eliasson'un buzu kullanarak ürettiği Eisfenster isimli kaleydoskopunda ve Andy

Goldsworthy'nin suyu sıçratarak gökkuşağı oluşturduğu Rainbow isimli yapıtında, sanatçılar, suyun ışığı kırma özelliğini ve bunun sonucunda oluşan renk tayfını izleyicilere sergilemektedirler.

Michael Arad, Reflecting Absence isimli eserinde suyun hareketi sebebiyle sahip olduğu dinamizmden yararlanarak yapıtındaki ölümün yarattığı şiddetli duygu yoğunluğunu güçlendirmektedir.

Çağdaş sanatçılardan Jaume Plensa antik dönemlerden itibaren kent meydanlarına inşa edilen çeşmelerden esinlenerek insanların toplandıkları ve su ile huzur buldukları modern bir çeşme yaratmak amacıyla Crown Fountain isimli eserini yaratmıştır.

Suyu sis olarak kullanan sanatçılardan Olafur Eliasson'un The Weather Project isimli yerleştirmesinde, Ann Veronica Janssens'in States of Mind isimli yapıtında, Fujiko Nakaya'nın Veil isimli yerleştirmesinde ve Lara Favaretto'nun Thinking Head yerleştirmesinde sanatçıların bir mekan deneyimi yaratmak için sisi kullandıkları görülmektedir.

Sonuç olarak tez çalışması kapsamında 1960 sonrası yapıtlarında su ögesine yer veren çağdaş sanatçıların geleneksel kalıpları yıkararak yoğunlukla suyu sıvı halde kullanmaya eğilimli oldukları, sonucu değil süreci vurguladıkları, eşzamanlı olarak bir çok hali bir arada kullandıkları, değişim ve dönüşümü ön plana çıkararak hem o hem de diğeri olabilme özelliğini kullandıklarını, suyun sesine, akışına yer verdikleri, buhar ile illüzyon yarattıkları ve böylelikle sanat kavramında sorgulanması gereken yeni bir pencere açtıkları, sorgulatan çalışmalara yöneldikleri, izleyici ve sanatçı arasındaki ayrımı yok ettikleri sonuçları görülmüştür.

KAYNAKÇA

Kitap:

And, M. (2018) *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Antmen, A. (2010) *20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*, Sel Yayıncılık, İstanbul.

Berkowitz, E. (2017) *Seks ve Ceza*, Kolektif Kitap, İstanbul

Kökdemir E. ve Fidan A. (2018) *Doğu ve Batı Mitolojileri*, Delta Kültür Yayınevi, Ankara.

Clarke, D. (2010) *Water and Art*, Reaktion Books, London.

Clayton, M. and Perov K. (2019) *Bill Viola Michelangelo Life Death Rebirth*, Royal Academy of Arts, London.

Çığ, M. İ. (2011) *Gilgameş*, Kaynak Yayınları, İstanbul.

Çoruhlu, Y. (2000) *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.

Eliade, M. (2009) *Dinler Tarihine Giriş*. çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.

Emoto, M. (2017) *Evrenin Sudaki Şifreleri*, çev. Nelda Bayraktar, Arıtan Yayınevi, İstanbul.

Erhat A. (2011) *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Eroğlu, Ö. (2014) *Arte Povera*, Tekhne Yayınları, İstanbul.

Friedman, T. (2010) *Wood, Andy Goldsworthy*, Thames and Hudson, London.

Gezgin, D. (2016) *Su Mitosları*, Sel Yayıncılık, İstanbul.

Güçlü, A. ve Uzun, E. ve Uzun, S. ve Yolsal, Ü. H. (2003) *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Hançerlioğlu, O. (2010) *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- Huntürk, Ö. (2011) *Heykel ve Sanat Kuramları*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- İrgin, S. (2018) *Bir Yoksul Sanat Anlatısı*, Sokak Kitapları Yayınları, İstanbul.
- Kuspit, D. (2010) *Sanatın Sonu*, çev. Yasemin Tezgiden, Metis Yayınları, İstanbul.
- Kutsal Kitap* (2008) Yeni Yaşam Yayınları, Kore.
- Matricon, J. (2015) *Yaşasın Su*, çev. Aykut Derman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Myers, W. (2015) *Bio Art*, Thames and Hudson, London.
- Ögel, B. (2014) *Türk Mitolojisi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara
- Roux, J. P. (2012) *Eski Türk Mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam, Bilge Su Yayıncılık, Ankara.
- Sagan, C. ve Druyan A. (2015) *Atalarımızın Gölgesinde*, çev. Ayça Türkkan, Say Yayınları, İstanbul
- Şahiner, R. (2008) *Sanatta Postmodern Kırılmalar ya da Modernin Yapıbozumu*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.
- Turani, A. (2015) *Çağdaş Sanat Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Yazır, Elmalılı M. H. (2007) *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali*, Huzur Yayınevi, İstanbul.
- Tez:**
- Duraklı, M. (2010) *Su ve Heykel (Heykel Sanatında Malzeme Olarak Su Kullanımı)*.Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi.
- Sağlamtimur, B. (2014) *Sualtının Sanat Objesi Olarak Kullanımı ve Sualtı Fotoğrafı Üzerine Yaklaşımlar*. Sanatta Yeterlik Çalışması, Kocaeli Üniversitesi.
- Makale:**
- Broich, J. (2006) Discovering Water: James Watt, Henry Cavendish and the Nineteenth- Century "Water Controversy" *Victorian Studies*, Cilt 48 Sayı 3, s. 574-576.
- Dezeuze, A. (2009) Francis Alÿs. *Art Monthly*, No:323
- Girgin, F. (2014) Çağdaş Sanatta Sanatın Malzemesi Olarak Mekan. *Akdeniz Sanat Dergisi*. Cilt 7, Sayı 13
- Güner, E. ve Ataman, G. (2016) Bir Ritüel Olarak Sanat: Richard Long, *Akdeniz Sanat Dergisi*, Cilt 9, Sayı 19

Pelkonen, E. (2013) Back to Nature, Archithese.

Pehlivan, H. (2014) Suyun Sanata Etkisi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı 50

Pollack G. (2013) The Fourth Phase of Water: Beyond Solid, Liquid and Vapor, *Edgescience*, Cilt 16, s. 14-18

Soysal, U. (2014) Gelgit ve Gelgit Akıntılarında Yelken, *Boğaziçi Üniversitesi*

Şener, N. (2015) Anadolu'daki Antik Şifahaneler, *Dirim* sayı: 304

İnternet Kaynakları:

Akbulut, U. *Düdüklü Tencereden Buhar Makinesine*
<http://www.uralakbulut.com.tr/wp-content/uploads/2009/11/DÜDÜKLÜ-TENCEREDEN-BUHAR-MAKİNESİNE.docMAYIS-2011.pdf> (Erişim Tarihi: 20/08/2019)

Kaniari, A. *Three Questions*
<http://suzanneanker.com/wp-content/uploads/02.pdf> (Erişim Tarihi: 27/04/2019)

Suchin, P. *Antti Laitinen*
http://www.nettiehorn.com/AnttiLaitinen_Texts.htm (Erişim Tarihi: 31/03/2019)

Haugen, H.A. Interview with Antti Laitinen
<https://blog.photography.dk/2014/01/16/interview-antti-laitinen/> (Erişim Tarihi: 31/03/2019)

Video:

Ann Veronica Janssens, Passion for Light,
<https://www.youtube.com/watch?v=oFu6XQIFX2E> (Erişim Tarihi: 21/08/19)

Bill Viola, Cameras are Soul Keepers,
<https://www.youtube.com/watch?v=uenrts2YHdI> (Erişim Tarihi: 21/08/19)

Dr. Gerald Pollack The Fourth Phase of Water
<https://www.youtube.com/watch?v=i-T7tCMUDXU> (Erişim Tarihi: 21/08/19)

Song Dong, Meet Your Artist: Song Dong,
<https://www.youtube.com/watch?v=BVyLebFLhU> (Erişim Tarihi: 21/08/19)